

**БЪЛГАРСКАТА ПРОСВЕТА
МЕЖДУ СЪВЕТИЗАЦИЯТА И ТРАДИЦИЯТА
(1957–1959)**

РУМЯНА МАРИНОВА-ХРИСТИДИ

Rumiana Marinova-Christidi. BULGARIAN EDUCATION BETWEEN SOVIETIZATION AND TRADITION (1957–1959)

The article examines a short, but important in changes period in the sphere of Bulgarian education. The two main pieces of legislation used for implementing the changes are: The Decision by the Politburo of the Bulgarian Communist Party and the Council of Ministers, of the 5th July 1957, on the reform of the Bulgarian educational system and the Law on the Closer Relationship between School and Life of 1959.

Connecting the curriculum with practice, preparing young people for real life directing them towards vocational education, are the main points of the reforms between 1957 and 1959. Although Bulgarian education remains closely related to the Soviet model and principles, the Soviet system is not the only available option anymore. Bulgarian educational tradition is slowly reemerging and combines in a specific way with the Soviet one.

След 1944 и особено в периода 1948–1953 г., следвайки общия ход на промените в страната, българското образование се намира под диктата на Политбюро на ЦК на БКП и на директивите от Москва. За няколко години е постигнато почти пълно уеднаквяване на българските и съветските училища в организационен, методически и идеологически план. За първа се българският опит в образователната традиция и се въвежда непознат в миналото диктат на една партия върху просветното дело. Целият цикъл на обучение се идеологизира и е поставен единствено върху основите на марксизма-ленинизма. В България се изгражда нов тип училище – социалистическото.

Смъртта на Сталин през март 1953 г., макар и неведнага, е последвана от известно разведряване на политическия климат, което води до леко „отпускане“ и в идеологическата сфера. В България това намира израз в решенията на проведения в началото на 1954 г. VI конгрес на БКП, където е

разкритикуван „кулът към личността“. Нов „полъх на разведряване“ идва от промените, извършени в Москва след XX конгрес на КПСС от 1956 г. В България това е моментът, когато започват широки обществени дискусии по проблемите на просветата. Това е и началото на един процес на постепенно завръщане към българската образователна традиция и нейните учебни, методически и организационни форми. Българското училище продължава да бъде социалистическо и да се развива по пътя и въз основа на съветското, идеологията остава неизменна част от обучението и възпитанието, но съветската система вече не е единствената възможност – българската традиция постепенно започва да се завръща и по свой начин да се комбинира със съветската.

* * *

Развитие на общото образование – политехнизацията. В края на 1956 г. и началото на 1957 г. у нас се провежда широка дискусия по въпросите на българското образование – и по-специално относно пътя, по който то върви. Обсъжданията обхващат не само Политбюро на ЦК на БКП и Министерството на народната просвета (МНП), но също така и просветните дейатели, учителите и цялото общество, доколкото мнението му има значение. Като закономерен резултат от тази дискусия са промените, които настъпват през 1957 г. с постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет от 5 юли за по-нататъшното развитие на образованието в България¹, решенията на VII конгрес на БКП, проведен от 2 до 7 юни 1958 г., приетите близо година по-късно (през април 1959 г.) от ЦК на БКП и Министерския съвет „Основни положения за преустройството на образователната система за по-тесно свързване на обучението и възпитанието на младежите с производителния труд“² и техния закон за завършек в лицето на приетия през 1959 г. Закон за по-тесна връзка на училището с живота³.

В периода 1957–1959 г. настъпват някои административни промени и няколко смени на титуляра на просветното ведомство. От 1 февруари 1957 г. Министерството на народната просвета е обединено с Комитета за наука, изкуство и култура в Министерство на просветата и културата (МПК) с титуляр Вълко Червенков⁴. Висшето образование, изкуствено отделено от структурата на МНП през 1947 г., отново се завръща там, където е естественото му място – в просветното министерство.

Цялата 1957 г. минава в изграждане на структурата на новото окрупнено министерство: колегиум, кабинет на министъра; три управления – Общо и професионално образование, Висше образование, Изкуство и културно-просветни учреждения; инспекторат; учебно-методичен съвет и девет отдела⁵.

Създаването на нов кабинет през януари 1958 г. начело с Антон Югов не води до промяна в ръководството на МПК и от януари 1958 г. титуляр на министерството остава Вълко Червенков, който не прави никакви промени в министерството и през юни с. г. е заменен с Живко Живков⁶.

През същата, 1958 г., като следствие от постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет от 5 юли 1957 г., към МПК се създава, или по-точно се възстановява премахнатият със Закона за народната просвета от 1948 г. съвещателен орган – Висшият учебен съвет (ВУС).

Със Закона за по-тясна връзка на училището с живота от юли 1959 г. се създава нова организация на просветното министерство, която се състои от пет управления: Общо образование, Професионално образование, Висше образование, Изкуства и културно-просветни учреждения и Планово-финансово⁷. Други съществени административни промени в министерството не се извършват.

През декември 1959 г. нова реконструкция на кабинета води до засищането на нов министър начело на МПК – Начо Папазов.

* * *

За финансиране на предучилищното, основното и общото образование в бюджета за 1957 г. са предвидени с 5,51% повече кредити в сравнение с 1956 г., а общата сума на разходите за образованието през 1956 г. е 13,61% повече спрямо изразходваното през 1955 г. През 1956 г. са построени 73 нови училищни сгради с 19 490 ученически места, като по този начин за изминалите 12 години до 31 декември 1956 г. са построени общо 1001 нови училищни сгради. През 1957 г. в строеж се намират още 66 нови училищни сгради⁸.

През 1956/57 учебна година значително се увеличава броят на учениците в общообразователните – дневни и вечерни – училища. През учебната 1956/57 г. в общообразователните училища се обучават 1 123 171 ученици, което е с 3,36% повече в сравнение с предходната учебна година. Броят на неприбраните, подлежащи на задължително обучение деца е сведен на 3425, или 0,36% от общия брой на подлежащите⁹. Това на практика означава, че в училищата се учат 99,64% от всички деца на училищна възраст.

През същата учебна година са открити 11 нови пълни средни училища и 2 гимназии, или общо в страната има 293 средни общообразователни училища. Това ново увеличение на броя на средните общообразователни училища се налага поради голямото желание за продължаване на образованието – 84,5% от завършилите основно образование продължават образованието си в средните общообразователни и в професионалните училища. Броят на учащите се в професионалните училища (техникуми и промишлени училища) през учебната 1956/57 г. достига 68 593¹⁰.

Нарастване има и в броя на учениците във вечерните училища, в които се обучават възрастни граждани без откъсване от производството. Общият брой на учениците в тези училища е 21 061 срещу 20 963 за предходната учебна година¹¹.

В България работят 30 специални училища за деца с телесни и душевни недостатъци, в които през 1956/57 учебна година се обучават 2985 деца на пълна държавна издръжка. Отделно за деца с предразположение към белодробни заболявания, в подходящи планински и други места, са орга-

низирани 15 климатически училища, в които на пълна държавна издръжка се обучават 1270 ученици¹².

При пълна държавна издръжка се осигурява и обучението на децата, останали без родители. За такива деца в страната работят 80 дома, които се намират в непосредствена близост до съответните учебни заведения. През 1956/57 учебна година в тези домове живеят 6221 възпитаници¹³.

За децата на родители, които са заети в производството, през учебната 1956/57 г. работят 255 занимални с 10 736 ученици. В занималните тези деца готвят уроците си под ръководството на квалифицирани възпитатели с учителска правоспособност¹⁴.

Общият брой на учителите в общообразователни дневни училища през 1956/57 учебна година се увеличава с 2627 души, или с 6,08% спрямо предходната учебна година. За повишаване на квалификацията на учителите работят два института за усъвършенстване и е осигурена възможност на всеки пет години учител да мине през тези институти¹⁵.

Наред с успехите на българската просвета се наблюдават и редица недостатъци. Дискусията относно развитието на българското образование в края на 1956 и началото на 1957 г. констатира като основни слабости и недостатъци отвлечеността и книжния характер на обучението, неговата откъснатост от живота и практиката и липсата на подготовка у учащите се за труд и участие в материалното производство, независимо от тяхната претрупаност. Тези оценки се налагат от необходимостта образованието да подготвя кадри преди всичко с насоченост към производството, за да могат да бъдат изпълнявани все по-нарастващите стопански задачи, които правителството поставя. Ориентацията на училищната подготовка се измества от висшето училище към производството. Основната препоръка е една – решително преминаване към политехническо обучение.

Дискусията по проблемите на българското образование, следвайки полъха на разведрияването, обявен от XX конгрес на КПСС, поставя за първи път у нас въпроса: допуснати ли са грешки при използването на съветския опит в нашето учебно дело? В просветния печат се появяват критични статии.

На страниците на сп. „Народна просвета“ преподавателят от педагогическото училище в гр. Варна Тодор Василев си позволява да напише: „Неправилно е да се използват преведени съветски учебници в нашето училище... Въвеждането на четири учебни срока бе основна грешка на нашето учебно дело... При механичното и необмислено пренасяне на съветския опит се допуснаха грешки в учебно-възпитателната работа, в образователната система и училищното ръководство. Съветският опит трябва да се използва творчески, съобразно с нашите условия и възможности, за да не се връщаме назад, а да вървим напред към нови успехи в развитието на нашето учебно дело.“¹⁶

Отново в началото на 1957 г. на страниците на официоза на Министерството на просветата и културата – сп. „Народна просвета“ – просветната деятелка Л. Войводова споделя тревогата си, че в страната се провежда широка дискусия относно възприетата от съветския опит система

на единните училища, че се предлага връщане към старата форма на разделение по степени училища и че пренасянето на съветския опит е силно критикувано¹⁷.

Критиките към допуснатите грешки, разбира се, не водят до отричане на съветския опит, но броженето сред българските учители и явните неуспехи на някои заемки от съветското училище принуждават управляващите да направят известни промени. Тези промени по същество представляват по-нататъшно връщане към българската образователна традиция: през 1957 г. е възстановена шестобалната система за оценяване на знанията; премахнато е съветското деление на учебната година на четири учебни срока и названието им *полугодие*, като е върнато българското *срок*; възстановени са също старите дати за начало и край на учебната година – от 15 септември до 28 юни; латинският и старогръцкият език отново намират своето място в учебните програми, а учителите са освободени от задължителното съставяне на урочни планове преди всеки урок. Отстъпление от съветската практика има дори във въвеждането през 1949 г. поздрав в училищата „Здравейте, ученици“ и отговора „Здраве желаем, другарю учител“. Още в началото на 1957 г. МПК отменя този поздрав „като неправилно въведен“ и го заменя с поздрава „Добро утро“, „Добър ден“ или „Добър вечер“¹⁸. Единните училища остават, но наред с това остават и някои положителни съветски въвеждания като плано-урочната система, нагледността в преподаването, плановостта и систематичността на обучението. Основният принос на съветския опит обаче си остава политехническото обучение.

Политехническата подготовка на младежите е силно необходима в България с оглед на икономическото развитие на страната и абмизионните стопански планове. Добре изпитана и развита в Съветския съюз, системата на политехническото образование има какво да предложи на българското училище.

Като резултат от проведената широка дискусия и за да се преодолееят разкритите слабости и недостатъци на образованието, на 5 юли 1957 г. ЦК на БКП и Министерският съвет излизат съвместно със специално Постановление за по-нататъшното развитие на образованието в България¹⁹. Основната цел е решително преминаване към политехнизация на образованието. С постановлението се слага началото на постепенното въвеждане на политехническото обучение в средното училище.

От средното общообразователно училище се изисква, освен преподаването на основите на науките, да дава представа за прилагането на законите на науката в производството. Учениците трябва да изучават основите на промишленото производство и основите на селскостопанското производство и да имат практически знания по тях. Чрез участие в производителния и общественнополезен труд те трябва да придобият и известни „трудови навици, вкус и любов към физическия труд“. Научното образование следва да се съчетава с производственото, естетическото и трудовото възпитание. Завършилият училището трябва да бъде подготвен за разнообразно участие в народното стопанство, да може да си избира про-

фесия в производството, да се приспособява лесно към изискванията на материалното производство, а не да търси само административна, канцеларска работа²⁰. Конкретните задачи, които постановлението поставя, са: МНП да изработи нов учебен план за общообразователните училища, изграден на основата на 12-годишен курс на обучение, което да дава възможност за политехническа подготовка на учениците чрез увеличение на часовете по ръчен труд и практическите занимания в учебно-опитните полета; да се вземат незабавно мерки за разширяване в рамките на действащия учебен план и учебни програми на практическите и лабораторните занятия във всички училища, производствените екскурзии, участието в селскостопанския и промишления труд и подобряване работата на предметните и техническите кръжоци, вкл. и „Сръчни ръце“; постепенно да се преработят учебните програми, за да се осигури чрез тях по-голяма възможност за политехническо обучение; да се гарантира изработването на нови и качествени учебници, въвеждането на които да става едновременно с реализирането на новите учебни програми²¹.

Постановлението прави и крачка назад към традицията в българското училище, отменяйки някои съветски заемки – вследствие от него от началото на 1957/58 учебна година е възстановена шестобалната система за оценка на знанията в общообразователните, педагогическите и професионалните училища, учителските институти и висшите учебни заведения²².

Един много важен въпрос, който постановлението засяга, е този за възстановяването на просветния инспекторат. С унищожаването на традиционната система на българските просветни инспектори през пролетта на 1949 г. и прехвърлянето на част от техните функции към новосъздадените народни съвети сериозно се нарушава системата на помощ и контрол от страна на просветното министерство върху учителите и тяхната работа. Става ясно явното предимство на старата традиционна система и преустройството на инспектората през 1949 г. е отчетено като грешка. Дори самият Вълко Червенков, тогава начело на Комитета за наука, изкуство и култура (КНИК) и главен инициатор на промените в областта на образованието, вече като министър на просветата и културата признава: „Все пак създаването на цялостен централен инспекторат в министерството по отделните специалности е нещо, което в течение на последните 7–8 години не е съществувало, позабравили сме старата практика.“²³

През есента на 1957 г. в МПК започва обсъждане за възстановяването на структурата и функциите на просветните инспектори, тяхната централизираност и подчиненост на МПК. До 1949 г. работят квалифицирани инспектори по отделните специалности, които оказват методически и административен контрол и помощ на учителите по различните предмети. Нуждата от такива инспектори по отделните специалности започва да се чувства особено остро и през ноември 1957 г. на национално съвещание с началниците на отдели „Просвета и култура“ при народните съвети и училищните инспектори МПК взема решение за започване на дейност по постепенното възстановяване на стария облик и функции на цен-

тралния просветен инспекторат²⁴. Това решение дава възможност на главните инспектори по отделните общообразователни предмети да направят своите предложения до министерството. Това те излагат в специално писмо от февруари 1958 г.²⁵ В него настояват за следното: да се назначат инспектори по някои основни специалности, които да са в помощ на главните инспектори; на инспекторите да се дава препис от всички поважни документи, излизащи от МПК; инспекторите да бъдат освободени от всякаква неприсъща за тях работа; да се назначават инспектори, специалисти по политехническо обучение; да се премахне аномалията в заплащането на труда на инспекторите и те да получават повече от учителите и директорите; да се повишат командировъчните им и да не се намалява годишната им отпускат²⁶. Всичко това е реалност в живота и работата на българските просветни инспектори до промените от 1949 г. и всъщност исканията, които те отправят, са за възстановяване на тяхното предишно статукво, функции и социално положение. Направена е още една крачка към традиционните устои на българското образование.

Макар да поставя за разрешение важни въпроси на просветното дело, като цяло постановлението от юли 1957 г. не разкрива докрай недостатъците на образователната система, надценява ролята на политехническото образование и производствената практика и всъщност не стига до извода да се направи коренно преустройство на образованието и възпитанието на основата на съединяването им с производителния труд²⁷.

Постановлението е допълнено от решенията на VII конгрес на БКП, проведен от 2 до 7 юни 1958 г. Главните изисквания, които конгресът поставя пред МПК и всички работещи в областта на образованието, са за по-тясно свързване на цялата учебно-възпитателна работа във всички училища и учебни заведения с нуждите на живота и социалистическото строителство. Конгресът изисква също МПК да действа по-енергично и настойчиво за подобряване съдържанието и методите на урочната работа, за засилване на трудовото възпитание на учащите се, за постепенно преминаване към политехническо обучение, за подобряване на материално-техническата база на училищата. Специално внимание се обръща и на включването в учебния процес на последните класове в общообразователните училища на задължителна производствена практика²⁸. В отчетния доклад, изнесен на конгреса от Тодор Живков, се подчертава: „Изграждането на социалистическото общество не се състои само в създаването и развитието на социалистическата икономика. Този процес изисква същевременно да се извърши постепенно и социалистическата културна революция в обществото, да се доведе докрай преустройството във всички области на науката, изкуството и културата върху основите на марксизма-ленинизма, да бъде ликвидирана изцяло неграмотността, да се въведе задължително средно политехническо и професионално образование, да се преодолеят остатъците от капитализма и да се изгради и укрепи социалистическо съзнание у хората...“²⁹

По-нататък Т. Живков заявява: „В областта на образованието пред нас стоят сериозни проблеми. Както е известно специален пленум на ЦК

на Партията разгледа обстойно въпросите на учебно-възпитателната работа в учебните заведения. В бъдеще трябва да се свърже цялата учебно-възпитателна работа във всички училища и висши учебни заведения с нуждите на живота, на социалистическото строителство. Социализмът иска образовани кадри, подготвени за различните области на практическата дейност, а не хора, неподготвени за материалното производство, годни само за някаква лека служба. За осъществяването на тази главна задача на образованието е потребно Министерството на просветата и културата, с подкрепата на Партията, обществеността и всички държавни органи и предприятия, да действа по-енергично и настойчиво за подобряване на съдържанието и методите на учебната работа, за засилване на трудовото възпитание на учащите се, за постепенно преминаване към политехнически начин на обучението, за подобряване на материално-техническата база в училищата и висшите учебни заведения. Ние смятаме, че за да се доближи нашето училище още повече до живота и да развива всестранно индивидуалните способности на младежта, целесъобразно ще бъде да се включи в учебния процес на последните класове задължителна производствена практика в промишлени предприятия, ТКЗС, МТС, ДЗС, строителни обекти и др. Всички младежи и девойки в средните училища на общо основание трябва да се готвят за трудова дейност, да знаят, че след завършването на образованието пред тях има един път – да се трудят.³⁰

Два месеца по-късно, през август 1958 г., министърът на просветата и културата Живко Живков прави анализ на произтичащите от VII конгрес на БКП задачи и работата, която предстои да се извърши за реализирането им³¹. Конкретните мерки, които министърът набелязва, като някои вече са приведени в изпълнение, са групирани в три основни дяла.

На първо място, с 26 е увеличен броят на общообразователните училища, в които през учебната 1958/59 г. ще се провежда опитно политехническо обучение. По този начин, заедно със съществуващите 14, техният брой става 40. Целта е въз основа на дотогавашния опит и препоръките на директорите и учителите от опитните политехнически училища да се вземат допълнителни мерки за разширяване и подобряване на трудовото и политехническото обучение на младежта още през 1958/59 г.³² Това е предпоставка за въвеждането на политехническото обучение в много по-широки рамки през учебната 1959/60 г.

На второ място, взема се решение през учебната 1958/59 г. да се открият 23 нови селскостопански техникума. С изключение на два, всички останали се формират чрез преобразуването на съществуващи гимназии в някои села и градове. МПК предприема кампания за разясняване на това мероприятие сред населението. На хората, предимно в по-малките градове и в селата, се обяснява, че завършилите селскостопански техникуми добиват средно образование, че имат право да следват и във висши учебни заведения и най-важното, че получават една сигурна професия³³.

На трето, но не на последно място, много важна задача, изпълнена от МПК, е приемането на новия учебен план за общообразователните училища, който е утвърден и от Министерския съвет през юли 1958 г. Но-

вият учебен план е напълно в духа на постановлението от 5 юли 1957 г. за по-нататъшното развитие на образованието в България и е разработен на основата на 12-годишния курс на обучение в общообразователните училища. С него се прави сериозна крачка напред към подобряване на трудовото възпитание и осигуряването на политехническо обучение на учениците. Въвеждат се нови дисциплини: основи на селското стопанство, което ще се изучава 2 часа седмично в VIII и IX клас; основи на промишленото производство, както следва: в X клас – машинознание 3 пъти седмично, в XI клас – автомобил и трактор 2 часа седмично, и в XII клас – електротехника с 2 часа седмично. Предвиждат се също така 30 дни по 6 часа дневно за производствена практика, която ще се провежда един ден в седмицата, по сезони или веднъж в годината в зависимост от това, което ще покажат опитите, които се извършват в опитните училища. Отделно в началния курс се увеличават часовете по ръчен труд, а в средния прогимназиален курс – часовете за практически занимания в работилниците. Часовете по пеене в сравнение със стария учебен план се увеличават от 10 на 16 часа, часовете по рисуване – от 8 на 16 часа, а часовете по физическо възпитание – от 22 на 28³⁴.

За повишаване на идейно-политическото ниво на учениците новият учебен план въвежда за първи път дисциплината *марксизъм-ленинизъм* (елементарен курс) с 1 час седмично в XI клас и 2 пъти седмично в XII клас³⁵.

Същевременно като „неподходящи“ от програмата по български език и литература отпадат произведения като „Песен за Сталин“ от Дж. Джабаев, „Вождът“ от П. Матеев и темите „Общи сведения за езика според трудовете на Й. В. Сталин“, „В. Червенков за богатството на родния език“ и „В. Червенков за чистотата и достъпността на езика“. В програмата по история целият дял „СССР по пътя на комунизма“ е заменен със „Светът след Втората световна война“, където се изучава и историята на СССР³⁶.

За да осигури съкращаване на претрупаността на учениците, в план са намалени преди всичко седмичният брой часове, които започват от 20 за I клас и стигат до 30 за VII клас и горните класове. Разчита се много и на доброто разработване на новите учебни програми и на качествено написване на новите учебници, които да поднесат информацията в ясна и достъпна за учениците форма без излишна терминология и претрупаност³⁷.

Този нов учебен план се въвежда през учебната 1960/61 учебна година от I до IX клас и през следващите три години последователно в X, XI и XII клас. Основният проблем, на който той ще се натъкне, особено в малките градове и селата, е недостатъчната материална база за осъществяването му³⁸.

Независимо от това, че българското училище се връща към редица от своите традиционни начала и отхвърля като погрешни и механично пренесени много от въведенията, заимствани от съветското, България се развива плътно в сферата на съветското влияние и българското образование продължава непосредствено да следва промените в съветското.

В края на 1958 г. управляващите в Съветския съюз започват усилено да говорят за проблеми в образованието, които са свързани най-вече с неговата откъснатост от живота, и за необходимостта от приемането на нов просветен закон, който да внесе сериозни изменения в цялата образователна система. В България реагират своевременно и през октомври с. г. сп. „Народна просвета“ публикува предложенията, изложени от Н. С. Хрущов и одобрени от Президиума на ЦК на КПСС, на тема „За укрепване на връзката на училището с живота и за по-нататъшното развитие на системата на народното образование в страната“³⁹. Изтъквайки успехите на съветското образование, Хрущов се спира и на неговите проблеми. В записката си той отбелязва: „Главен, основен порок на нашето средно и висше училище е тяхната откъснатост от живота. Нашето средно общообразователно училище страда от това, че ние твърде много сме взели от дореволюционната гимназия, която си поставяше за цел да даде на учениците определен сбор от абстрактни знания, достатъчни за получаване на зрелостно свидетелство... В нашата страна е поставена и се осъществява задачата младежта да получи всеобщо средно образование. Ние се стремим цялата наша младеж, милиони младежи и девойки да завършат средното училище – десетлетката.“⁴⁰ Основният извод, до който достига Хрущов, е, че младежите и девойките излизат от училище неподготвени за производството поради откъснатостта на обучението от практиката и живота. Освен това много от завършващите училище предпочитат да продължат образованието си във висши учебни заведения, а не да отидат на работа в производството. По този повод съветският лидер заявява: „С това порочно положение, когато в нашето общество се възпитават хора, неуважаващи физическия труд, откъснати от живота, повече не трябва да се примиряваме. Трудът е жизнена потребност за всеки съветски човек... Всеки човек, живеейки в комунистическото общество, трябва да внесе лептата на своя труд в строителството. По мое мнение в общественнополезен труд в предприятията, в колхозите и т. н. би следвало да се включат всички учащи се без изключение, след като те завършат седми-осми клас.“⁴¹ По този въпрос е проведена широка дискусия на базата на разработена от ЦК на КПСС и Съвета на министрите на СССР програма за по-нататъшно развиване системата на народното образование. В резултат на това през декември 1958 г. в Съветския съюз е приет Закон за укрепване връзката на училището с живота и за по-нататъшното развиване системата на народното образование в СССР⁴².

Чл. 1. от новия съветски просветен закон гласи: „Главната задача на съветското училище е подготовката на учениците за живота, за общественнополезен труд, за по-нататъшно повишаване равнището на общото и на политехническото образование, подготовката на образовани хора, които добре да познават основите на науките, възпитанието на младежта в дълбоко уважение към принципите на социалистическото общество, в духа на идеите на комунизма.

Ръководно начало при обучението и възпитанието в средното училище трябва да стане тясната връзка на обучението с труда, с практиката на строителството на комунизма.⁴³

Идеологическата цел на образованието не се променя, но се променя главната задача – подготовката на учениците за труд. Тежките икономически предизвикателства и грандиозните стопански планове изискват все повече и повече работна сила, която да се влива в производството.

В чл. 2. на закона се прокламира преминаването от всеобщо задължително седемгодишно образование към всеобщо задължително осемгодишно образование. Осемгодишното училище е непълно средно общообразователно трудово-политехническо училище, което трябва да дава на учениците трайни общообразователни и политехнически знания, да възпитава любов към труда и готовност за общественнополезна дейност, да осигурава нравствено, физическо и естетическо възпитание на децата. Цялото пълно средно образование трябва да се преустрои въз основа на съединяване на обучението с производителния труд, а този процес е необходимо да се реализира в период от 3 до 5 години⁴⁴.

Реакцията на промените, извършени в съветската образователна система, не закъснява в България. През април 1959 г. се провежда пленум на ЦК на БКП, на който е изслушан доклад на просветния министър Живко Живков и са обсъдени въпросите за преустройство на образованието и за по-тясно свързване на обучението и възпитанието на младежта с производителния труд. Вследствие на това през месец май с. г. ЦК на БКП и Министерският съвет одобряват проект на основни положения за преустройство на образователната система, който се публикува в печата и става обект на „всенародно“ обсъждане⁴⁵.

В проекта се подчертава, че страната навлиза в нов период на икономическо развитие и третият петгодишен план трябва да се изпълни в съкратени срокове. Главна роля в този процес е отредена на училището, което подготвя кадрите за осъществяване на тези планове⁴⁶.

Тезисите изтъкват още, че българското училище, следвайки своя опит и едновременно с това учейки се от съветското училище, трябва да преодолее своята изостаналост от живота и да се свърже с производителния труд⁴⁷.

Конкретните предложения, поставени за широко обсъждане, са: да се създаде нов тип средно училище с 12-годишен курс, което да бъде средно общообразователно, трудово-политехническо училище с производствено обучение; главната цел на това училище да бъде подготовката на учащите се за участие в материалното производство; средното трудово-политехническо образование да има две степени – основно образование (непълно средно) и средно образование; да се развива усилено мрежата на средните специални училища – техникумите, където образованието да се изгражда над осмोकласното и деветокласното обучение със срок от 3 до 4 години, а така също и над средното трудово-политехническо образование със срок на обучение от 1 до 3 години; да се подобри решително материалната база и подготовката в професионално-техническите училища

и на завършилите тези училища да се осигури възможност да добият средно образование, като им се признае изученият матирал; вечерното и задочното образование да станат форми на редовно образование⁴⁸.

В проведеното широко обсъждане участват над 425 000 души, които устно или писмено вземат отношение към предложението за реформа в образованието. Провеждат се над 10 000 събрания в цялата страна, на които са направени над 40 500 изказвания, препоръки и предложения. В редакциите на вестниците са получени стотици статии, от които 229 са отпечатани. Стотици препоръки и предложения са изпратени направо в МПК⁴⁹.

Резултатите от всички тези дискусии, препоръки, мнения и предложения са обобщени от МПК в доклада „Основните положения за преустройство на образователната система за по-тясно свързване на обучението и възпитанието на младежта с производителния труд“⁵⁰. Като са взети предвид различните изказвания и мнения, както и съображенията на изказалите се, МПК прави следния извод – като цяло навсякъде се приема идеята за въвеждане на 12-годишен курс на обучение, т. е. деветгодишният курс на основното образование, тъй като в основното образование се поставя задачата за усвояване на професия и на практика се явява най-важният етап от обучението. Някои от изказалите се обаче опонират, че няма достатъчно добре подготвени учители, които да обучават учениците от VIII и IX клас и че на този етап още не съществуват необходимите условия за преминаване към деветокласно училище⁵¹.

През време на обсъжданията част от родителите и учителите изказват своите опасения. Основното от тях е, че при усилената политехнизация може да пострада общообразователната подготовка и общата култура на учащите се. Има и някои притеснения, че предвидените за усвояване на масова професия три години не са достатъчни учениците да я усвоят до степен да я прилагат в практиката⁵². Друго опасение, най-вече на родителите е, че като се създават училища с промишлен и селскостопански профил, като профилиите се формират в зависимост главно от местните условия и от нуждата от кадри, съществува опасност да се попречи на младежта от селото да премине на работа в промишленото производство или да следва във висшите учебни заведения специалности от областта на промишлеността⁵³. Засегнат е и въпросът за претовареността на учениците и необходимостта от тяхното облекчаване. Някои хора смятат, че след като се въвежда производствено обучение и изучаването на четири допълнителни политехнически дисциплини, то и претовареността на учениците ще се увеличи⁵⁴. При обсъждането са засегнати и голям брой въпроси от материално и методическо естество, както и от практически характер. Просветното ведомство ги „оборва“, като уверява обществото, че ще вземе предвид критичните бележки и че предстоящата промяна на образованието не крие посочените опасности⁵⁵.

Съветският закон за укрепване на връзките на училището с живота от декември 1958 г. и разгледаните тезиси на ЦК на БКП за преустройство на образованието в България стават основа на приетия на 3 юли 1959 г. от

Народното събрание Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшното развитие на народното образование в НРБ⁵⁶.

Целите на закона са ясно формулирани:

1. Да се отстрани едностранчивостта в обучението и възпитанието на младежта; да се премахне прекомерната книжност в общообразователното училище и то да се свърже по-тясно с живота, да се сложи край на професионалната ограниченост в досегашното професионално училище, да се дава в него и необходимата общообразователна подготовка.

2. Да се постави училището в още по-тясна връзка и в пряка служба на трудещите се, да съответства на изискванията на социалистическото общество, да подготвя младежите за материалното производство и социалистическата култура.

3. Да се повдигне на по-високо равнище общообразователната и общотехническата подготовка на младежите и те да се възпитат така, че да могат да извършват и умствен, и физически труд.

4. Да се изгради чрез училището моралният облик на младото поколение, което ще съчетава в себе си духовно богатство, морална чистота и физическо съвършенство, т. е. да му се даде комунистическо възпитание.

5. Да се привлече цялата общественост в решаването на въпросите на народното образование, то да стане действително общонародно дело⁵⁷.

Тези цели определят и главната задача на всички степени и видове учебни заведения, изразена в чл. 1. на закона – да подготвят младежта за живота в социалистическото и комунистическото общество, като свързват обучението и възпитанието с общественополезен и производителен труд; да възпитават младото поколение в уважение и преданост към принципите на комунизма; да подготвят добре образовани, всестранно и хармонично развити хора; да формират у тях марксистко-ленински мироглед; да им осигурят трудова, политехническа и професионална подготовка, физическо, естетическо и нравствено възпитание⁵⁸.

Сходството със съветския просветен закон е очевидна. Нещо повече, българският закон почти буквално повтаря текстовете на съветския.

Изградената въз основа на закона система от учебни заведения възпроизвежда съветската система и е следната: два основни вида средни училища – средно политехническо училище и средно професионално училище, над които стоят полувисшите и висшите учебни заведения. Средното политехническо училище има две степени: основно училище (I–VIII клас) и горен курс (IX–XII, сега XI клас). В средните професионални училища (техникумите) се приемат завършили основно или средно образование. Срокът на обучението в тях е 4–5 години над основното и 1–3 години над средното образование. Успоредно с тях съществуват професионално-технически училища, постъпването в които става след завършено основно образование. Курсът на обучението е от 1 до 3 години⁵⁹.

Средното политехническо училище е общообразователно трудово и политехническо с производствено обучение. В него са обединени елемен-

ти на съществуващото дотогава общообразователно професионално училище върху политехническа и производствена основа.

Основното училище е задължително за всички деца до 16-годишна възраст. То дава на учениците общообразователни и политехнически знания, полага основите на нравственото, физическото и естетическото възпитание, създава у тях любов към труда и навици за общественополезен труд и ги подготвя за по-нататъшно обучение. Основното училище не е еднакво със съществуващото дотогава първоначално училище и прогимназия. По-тясната му връзка с живота и политехническата подготовка, която то дава, започва още от I клас с подходящ за съответната възраст общественополезен труд. Законът въздига в пръв родителски, обществен и държавен дълг осигуряването на основното образование. За тази цел той задължава държавата и нейните органи и препоръчва на предприятията, ТКЗС и обществените организации да откриват и издържат занимални, общежития, ученически столове, летни лагери и др. Целта е основното образование да стане „общонародно дело“ и да не се допусне нито едно дете в страната да остане без основно образование⁶⁰.

В горния курс на средното политехническо училище се предвижда производствено обучение, което осигурва на учащите се възможност да овладеят масова професия. Връзката с практиката не намалява общообразователната подготовка, която дава обучението.

Средните професионални училища (техникумите) предоставят на учениците научно-техническа подготовка, трудови навици и техническа сръчност с квалификация на среден техник по съответната професия, с разред по дадена специалност и общообразователни знания, съответстващи в основни линии на средното политехническо училище. Предвижда се засилване на общообразователните знания, които по обем и дисциплини да са близо до тези в средното политехническо училище⁶¹.

Законът, макар и все още на теория, решава един от основните въпроси на образованието у нас – въпросът за съотношението в съдържанието между общото и професионалното образование, за характера на средното общообразователно и средното професионално училище и подготовките в тях ученици.

Член 9. на закона гласи, че в техникумите, в които се приемат ученици със завършено средно образование, могат да постъпват лица както от средното политехническо, така и от средното професионално училище. Завършилите средно политехническо и средно професионално образование могат да кандидатстват във всички висши учебни заведения по всички специалности. С това се отменя разпоредбата на чл. 97. от ЗНП от 1948 г. в частта ѝ, която гласи, че средното професионално образование подготвя учениците за следване в съответни специални висши учебни заведения, което на практика ограничава достъпа им до желани от тях специалности.

Недостатъчният опит на МПК и българските просветни дейтели налага, за подпомагане на тяхната дейност, да се обърнат отново към съветския опит. За запознаване с работата и опита по преустройството на учебното дело в Съветския съюз, което се извършва въз основа на почти идентичен

просветен закон, в края на 1959 г. МПК изпраща своя делегация, която посещава редица училища в Москва, Ленинград и Рязан. При своето завръщане делегацията представя на просветния министър подробен отчет за организацията на обучението и възпитанието в Съветския съюз въз основа на Закона за укрепване връзките на училището с живота от декември 1958 г.⁶² Конкретните мерки по организиране на трудовата дейност и възпитанието на учениците, както и организацията и съдържанието на производственото обучение и изготвянето на учебните планове стават основа за по-малко опитните в това отношение български просветни ръководители при работата им по преустройването на българското образование.

На базата на Закона за по-тясна връзка на училището с живота у нас се изработва новият учебен план за учебната 1959/60 г. В основата на учебния план на средното политехническо училище залягат идеите на Маркс, Енгелс и Ленин за „всестранното развитие“ на младото поколение в трудовото политехническо училище чрез съединяване на обучението с производствения труд, намиращи своя израз и в опитните политехнически и с производствено обучение училища, които работят в България от 2 години, а в СССР от 3–4 години⁶³.

Общообразователната подготовка по новия учебен план, като основа на политехническото и производственото обучение и за изграждане на марксистко-ленински мироглед, се разширява. За тази подготовка са отделени 9300 часа срещу 8728 часа по дотогавашния учебен план. Увеличен е не само общият брой на часовете за групата общообразователни предмети, но и общият брой часове по отделните предмети⁶⁴.

За общотехническа, специална и трудова подготовка на учениците се отделят 2908 часа срещу 1122 часа по дотогавашния учебен план, или с 1768 часа повече. Тези часове спрямо общия брой на часовете по проектоплана представляват: за началното училище – 9,80%; за V–VII клас – 13,79%; за X–XII клас – 39,17%, и за I–XII клас – 19,75%. Броят часове е базиран на опита в СССР, който показва, че са достатъчни за усвояване на дадения вид подготовка⁶⁵.

За да се даде възможност на младежите да се запознаят с достиженията на съветската наука, техника и изкуство, които се считат за „най-добри в света“, в учебния план е увеличен общият брой на часовете по руски език, като се въвежда и допълнително факултативно изучаване на този език по 2 часа седмично от V до XII клас. Същевременно във връзка с практическата насоченост на обучението по западноевропейски езици се прави значително съкращаване на граматичния материал, като се оставя само най-важното, необходимо за съзнателното усвояване на говоримия език⁶⁶.

В новия учебен план заляга сериозна система на трудовото възпитание и политехническото обучение на учениците още от I до VIII клас, с което трябва да се осигури тяхната психологическа и практическа подготовка за общественополезен и производителен труд. При увеличаването на основното образование с една година за трудово обучение се предвиждат 855 часа срещу 308 при седемгодишното основно образование.

Още в началното училище учениците трябва да усвоят системно трудови умения и навици, като работят с хартия, картон, дърво, глина, пластелин, като отглеждат животни, цветя и растения в живия кът, учебно-опитното поле, учебните стаи и училищния двор, като се занимават с шиене и техническо моделиране⁶⁷.

По български език от V до VIII клас заляга изучаването на завършен системен курс по езиково и граматично обучение (фонетика, морфология, синтаксис). По дотогавашната програма синтаксисът се изучава само в VII клас, което е недостатъчно. Програмата е насочена към практическо устно и писмено овладяване на литературния български език, към усвояване на правилна, ясна, изразителна реч, към преодоляване на грешките в говора, стила и правописа на учениците. В V–VIII клас учениците изучават най-значителните литературни произведения на българското народно творчество и на най-известните български, руски, съветски и западноевропейски писатели⁶⁸.

В програмите по математика, физика, химия, биология, ботаника и зоология и география е включен нов материал, който е с по-голяма политехническа насоченост и дава завършен кръг от знания⁶⁹.

В програмата по история са отделени повече часове за някои теми, като първобитнообщинния строй, Египет, Индия, Реформацията и Селската война в Германия, културата на Европа през XVI и XVII век. В VII и VIII клас се предвижда да се изучават най-важните въпроси на новата и най-новата обща история, което дава известна завършеност на курса и улеснява учениците в разбирането на съвременните международни отношения и в усвояването на материала по история на България⁷⁰.

В V–VIII клас учениците следва да получават системно технически, селскостопански и домакински знания, умения и сръчности, като работят в работилниците по дървообработване и металообработване, чрез заниманията по електротехника, а за момичетата – с домакинство. Освен това всички учащи се от V до VIII клас участват, съобразно с възможностите си, по една седмица всяка година в трудова дейност, а в VIII клас в края на учебната година се предвижда двуседмична производствена практика в селското стопанство. Особено се разчита на пеенето, рисуването и физическото възпитание при подобряването на естетическото и патриотичното възпитание на учениците⁷¹.

Всички тези предмети в основното училище трябва да осигурят изграждането на „хармонична всестранно развита личност“.

В учебния план една трета от часовете за IX–XII клас се отделят за общотехническа и специална подготовка. И двата вида подготовка в горния курс се изграждат върху разширеното и задълбочено изучаване основите на науките. Общотехническата подготовка, която включва машинознание, селскостопанска техника, автомобил или трактор и електротехника, трябва да се провежда в училищните работилници и кабинети, а специалната – в промишлените предприятия, учебните и производствените цехове към предприятията и учебно-производствените работилници към училищата⁷².

По принцип първоначалната специална подготовка учениците получават до края на X клас, а в XI и XII клас трябва да преминат към участие в производителния труд на предприятието и ТКЗС и заедно с това да продължават усъвършенстването на специалността⁷³.

В IX–XII клас учениците трябва да получат по-задълбочени научни знания по история на българската литература, да се запознаят с видни представители на руската и западноевропейската литература, с основни въпроси от теорията на литературата. Новото в тази програма е изучаването на българска литература от епохата на Възраждането, когато възрастта позволява на учениците да усвоят по-задълбочено този материал⁷⁴.

И в горния курс е разширен старият и е включен нов материал по математика, физика, химия, биология и по икономическа география, тъй като тези предмети са основата на политехническото обучение⁷⁵.

По най-нова обща история е отделено място за развитието на СССР по пътя на „постепенния преход към комунизма“, XX и XXI конгрес на КПСС, възникване и развитие на народнодемократичните държави в Европа и Азия, главните капиталистически държави след Втората световна война и др. По история на България е включено изучаването на решенията на VII конгрес на БКП, вкл. и „всенародното“ движение за предсрочно изпълнение на поставените от конгреса стопански задачи⁷⁶.

В програмата по руски и по западноевропейски езици в IX–XII клас се прави значително съкращение на граматичния материал, като е оставено само най-важното, без което е невъзможно да се създадат говорни навици и умения⁷⁷.

Новият учебен план въвежда и една съвсем нова за българското училище идеологическа дисциплина – *Основи на комунизма*, която да се изучава в последния клас на средното политехническо училище. Тя трябва да запознава учениците с основните принципни въпроси на марксистката теория и на комунистическата нравственост. Целта е тази дисциплина да допринесе много за формирането на цялостен марксистически мироглед и за идейно-политическото възпитание на учащите се, което да ги направи „по-активни, съзнателни, предани борци за делото на социализма и комунизма“⁷⁸.

Общото образование добива ясно политехническо съдържание с насоченост към производството. То плътно следва развитието на съветското, но въпреки това в българското училище започва процес на постепенно връщане към редица традиционни методи и форми, което намира израз и в правителствените и партийните документи по просветните въпроси.

* * *

Разширяване на професионалното образование. Въпреки трудностите, професионалното образование у нас продължава да се развива и се стреми да обхване колкото се може по-голяма част от младежите, за което сериозно допринася системата на задочното обучение. С всяка годи-

на се увеличава броят на задочниците в техникумите и в задочните отдели и паралелки на техникумите към стопанските министерства. Само за учебната 1956/57 г. Министерството на тежката промишленост удвоява съществуващите дотогава 5 задочни отдела; Министерството на леката промишленост открива нови 4 задочни отдела; Министерството на народното здраве открива задочни отдели към 15 медицински техникума; задочни отдели откриват и Министерството на електрификацията, Министерството на комуналното стопанство и благоустройството и др.⁷⁹

Независимо от разширяването си, в края на 1956 и началото на 1957 г. професионалното образование у нас все още е разпокъсано. Професионалните училища се намират под двойното ръководство на МНП и съответните стопански министерства и ведомства, а спорът за тях продължава и през 1957 г. В доклад до Министерския съвет от февруари 1957 г. министърът на просветата и културата призовава професионалните училища да бъдат поверени изключително на неговото ведомство, като отбелязва: „Преминаването на професионалните училища към Министерството на просветата и културата ще създаде възможност за подобрене на учебно-възпитателната работа и подготовката на младите специалисти. Единното ръководство – учебно-методическо и административно-стопанско, ще даде възможност за привилно планиране и цялостно обзавеждане на училищата. Ще се създаде квалифицирано ръководство на професионалното образование, ще се подобри контрола над самите училища, ще се създаде възможност за широко проучване, обобщаване и прилагане на опита на добрите учебни заведения, ще има възможност да се ползва и опита на общообразователните училища.“⁸⁰

От своя страна, министърът на тежката промишленост и ръководителите на другите стопански министерства и ведомства в изложение до Министерския съвет настояват за оставането на професионалните учебни заведения към министерствата и ведомствата, за които подготвят кадри. Техните основни аргументи са следните: стопанските министерства са най-заинтересовани от подготовката на професионални кадри, които след завършването си ще изпълняват производствени планове; след прекъсването им към тези ведомства през 1952 г. в професионалните училища се наблюдава чувствително подобрене на материалната база; решен е въпросът за настаняването на производствена практика на учащите се; МПК не разполага със специалисти за всички специалности, за изработването на учебна база⁸¹.

Други недостатъци на професионалното образование, които МПК признава, са „неправилното проучване и планиране на нуждите от професионални кадри“, „неяснотата, относно предназначението на кадрите, които се подготвят в професионалните училища и техникумите“, „честата промяна в учебните планове и недостатъчната практическа подготовка“, а от 1953 г. са въведени много тесни специалности в техникумите и изниква нуждата от тяхното уедряване⁸².

Основната цел, но и нерешен проблем на професионалното обучение, си остава намирането на правилно съотношение между общообра-

зователните и специалните предмети. В Съветския съюз решително се счита, че професионалното образование не бива да става за сметка на общообразователната подготовка, което е в тясна връзка с концепцията за всестранно развитата социалистическа личност. Съветският опит в това отношение показва, че оптимално съотношение се постига, когато общообразователните предмети заемат около 1/3 от общия брой часове по учебните планове на техникумите. Счита се, че при такова съотношение може да се осъществи сравнително добра общообразователна и специална подготовка на учащите се⁸³.

Изправен пред тези сериозни проблеми, министър Демир Янев в самия край на 1956 г. моли ЦК на БКП да организира обществено допитване за по-нататъшното развитие на професионалното образование, на базата на което да вземе съответните решения⁸⁴.

В ЦК на БКП признават, че има трудности, но не вземат конкретни мерки относно двойното ръководство. Сава Гановски, завеждащ отдел „Наука, образование и изкуство“ в ЦК на БКП, предлага „по-нататъшното развитие на професионалното образование да става съобразно нуждите на народното стопанство, а само по отделните специалности – в областта на масовите професии за материалното производство, като селско стопанство, строителство, машиностроене, специалностите в икономическите техникуми, общественото хранене и др., приемът да бъде съобразно капацитетните възможности на съответните учебни заведения“⁸⁵.

Постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет от 5 юли 1957 г. е решението, което слага край на разпокъсаността на ръководството на професионалните училища⁸⁶. Всички професионални училища са обединени под единното ръководство – административно-стопанско и учебно-методическо – в системата на Министерството на просветата и културата. Другите основни акценти в постановлението, които се отнасят до професионалното образование, са следните.

На първо място е поставена задачата да се разшири мрежата на професионалните училища. За тази цел са уточнени наименованията и специалностите, броят и характерът на професионалните учебни заведения, а по тези специалности, по които училища няма, да се създадат такива. Курсове за подготовка на начинаещи работници или за преподготовка по онези специалности, по които се готвят кадри от професионалните училища, могат да се откриват само със съгласието на МПК⁸⁷.

Следващият основен пункт в постановлението е да се подобри учебно-възпитателната работа в професионалните училища, като през следващите три години бъдат преработени учебните планове и програми и се изработят трайни учебници. В доклад относно постановлението и задачите, които то поставя, МПК признава: „В професионалното образование за разлика от общото има твърде много учебни планове и програми. За изработването на толкова много учебни планове и програми се изисква участието на широк кръг от специалисти, което за съжаление не винаги е било осигурявано досега. В много случаи учебните планове за професионалните училища са копирани от съветските, без да се държи сметка

за нашата действителност. Взема се съветската номенклатура на силно диференцирани специалности и се пренася у нас. Тя за Съветския Съюз за неговите огромни възможности е добра, но за нашата промишленост се оказва неподходяща. За нашите условия се изискват по-широки специалисти, за да могат по-лесно да се включат младежите в производството. Професионалните училища подготвят кадри за нуждите на производството и ще трябва да се съобразяваме с това.⁸⁸

Важен момент в поставената цел е да се преустроят професионалните учебни заведения въз основа на десетокласното образование, а за ония специалности, по които се изисква по-специална общообразователна подготовка (медицинските техникуми, техникумите по индустриална химия и металургия, транспортния техникум и др.) – въз основа на средно общо образование. Всички техникуми започват постепенно да приемат само завършили средно образование⁸⁹.

Променя се и срокът на обучение в професионалните училища: с прием над средно общо образование – за техникумите той става две години, за промишлените училища – до две години; с прием над X клас: за техникумите – от 3 до 4 години, за промишлените училища – до две години; с прием над основно образование: за техникумите, които дотогава имат четиригодишен курс, става петгодишен, а за промишлените училища от двегодишен курсът се удължава на тригодишен. Срокът на обучение във вечерните и задочните техникуми по принцип е с една година по-дълъг от срока на обучение в дневните техникуми⁹⁰.

Следващата промяна, която постановлението внася, е, че се премахва като неудобна семестриалната система в техникумите, заимствана от съветския модел, и се възстановява срочната система. Също така, за да се установи стабилност на преподавателския състав и да се избегне преподаването на много предмети от един и същи преподавател, се установява постоянен минимален прием за първи курс на професионалните учебни заведения⁹¹. От началото на 1958 г. започва да се разширява курсът на педагогическата подготовка на учителите – специалисти от професионалните учебни заведения, за да могат в продължение на 2–3 години да бъдат обхванати всички учители, които нямат педагогическа подготовка. За да бъдат в крак със съвременните изисквания на производството, учителите по специалните предмети се изпращат за определено време през ваканциите на производствена работа в заводи и предприятия и се уреждат за тях курсове при съответните висши учебни заведения⁹². МПК допълва също: „Наложително е да се прегледат обстойно и задълбочено преподавателските кадри в училищата и ония от тях, които със своята работа са показали, че не се отнасят с необходимата добросъвестност към задълженията си или пък им липсват качества и възможности на учители, да бъдат своевременно освободени. Ще трябва едновременно с това да се потърсят добри специалисти от производството с по-голям производствен опит, запознати със съвременните изисквания на социалистическото производство, които със своя опит ще внесат значително подобрение в обучението, и ще доближат подготовката на учащите се до

изискванията на нашето социалистическо стопанство. За осъществяването на това ще се направи предложение, ония от инженерите-учители, които идват от производството да запазят заплатите си, ако заплатата на учител е по-ниска от тая, която са получавали в производството.⁹³

Не са забравени и министерствата и ведомствата, за които техникумите подготвят кадри. На тях се възлага задължението да прикрепят тези техникуми към заводи и предприятия от съответния производствен характер, в които учащите се да провеждат своята производствена практика; също така стопанските министерства и ведомства трябва да снабдяват техникумите чрез подведомствените си обединения, управления и предприятия, към които те са прикрепени, с машини, инструменти и материали за учебна практика⁹⁴.

Така начертаните в постановлението пътища на развитие решават основния въпрос за единното ръководство на професионалното образование, но оставят неизяснени редица други проблеми. На първо място, остава неизяснено какви кадри ще подготвят професионалните училища. В производството има висши ръководни кадри, средни и изпълнителни. Висшите кадри се подготвят във висшите учебни заведения, а средните и нисшите кадри – в професионалните училища. Това разделение на труда в производството изисква и съответното степенуване на професионалните учебни заведения. Безспорно средният техник трябва да знае много повече от квалифицирания работник-изпълнител, затова и неговата подготовка трябва да продължи по-дълго и да бъде по-задълбочена. Докато подготовката на квалифицирания изпълнител трябва да се ограничи главно в придобиване на умения, навици и елементарни теоретически познания по специалността и затова срокът на обучението му е много по-кратък⁹⁵.

Опит да даде свое тълкувание прави заместник-началникът на Управление „Общо и професионално образование“ в МПК Ст. Стойков: „Изниква въпросът, ще трябва ли ние за в бъдеще да подготвяме квалифицирани работници-изпълнители, или да подготвяме само средни техници, които да работят като изпълнители... Икономически е неоправдано да обучаваме един среден техник 5 години, за да го направим шлосер или стругар, и то недостатъчно подготвен, когато от промишлените училища за 2–3 години излизат много по-добре практически подготвени шлосери и стругари, които се включват в производството като пълноценни работници. Затова и за в бъдеще, както правилно предвижда Постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет, за нуждите на нашето строителство по редица отрасли ние ще подготвяме средни техници и квалифицирани работници-изпълнители.“⁹⁶

Идеята на постановлението е по-нататъшното развитие на професионалното образование да става съобразно нуждите на стопанството. Това означава съществуващата мрежа на професионалните училища да се запази и съобразно новите нужди на стопанството по отделните специалности да се увеличава приемът в съответните училища или да се откриват нови⁹⁷.

Над 60% от населението на България е заето в селското стопанство. Това означава, че мрежата на професионалните училища, които готвят

кадри за селското стопанство, може да бъде разширявана, без да има опасност да се подготвят повече кадри, отколкото са необходими на стопанството. МПК предвижда за няколко години да бъдат открити най-малко 10 нови селскостопански техникума, в които приемът да бъде удвоен. В някои селскостопански райони общообразователните гимназии са трансформирани в селскостопански. За повишаване на агротехническата култура в селата се създава широка мрежа от зимни земеделски училища с двугодишен срок на обучение, като занятията се водят само зимния сезон, когато полската работа значително намалява. В тези училища се приемат младежи, заети в селското стопанство, а в тях, наред с агрокултурата, на девойките се дават познания по домакинство, шев, отглеждане на децата и др.⁹⁸

Според постановлението, независимо от задълженията, наложени на стопанските министерства и ведомства в тази област, МПК трябва да обърне особено внимание на обзавеждането на учебните работилници, учебно-опитните полета, фермите, лабораториите и др. Постановлението задължава просветното министерство да разработи план за системно снабдяване на училищата с машини, инструменти, пособия и материали. Този план предвижда, от една страна, снабдяване на училищата по линия на народностопанския план, а от друга, по линия на вътрешните възможности. Целта е, използвайки учебните работилници и труда на учащите се, по време на учебния процес да се изработват машини, инструменти, уреди, шкаfoве, маси, столове и др. за самообзавеждане и обзавеждане професионалните учебни заведения. Необходимо е в това отношение всяко учебно заведение да разработи свой план за обзавеждане, съобразно с вътрешните му възможности. Като се вземе предвид, че тази продукция се заплаща само по стойността на вложените материали, ясно е, че по този начин ще бъдат реализирани значителни икономии.⁹⁹

Постановлението като цяло е посрещнато с положителни отзиви, тъй като слага край на разпокъсаността в професионалното образование. Важно е обаче как на практика се прилага този документ. В края на 1957 г. ръководството на МПК и Профсъюзът на работниците по просветата, след извършване на редица проверки по места, констатира, че в продължение на няколко месеца от излизането на постановлението „се е допуснало по някои пунктове лутания и колебания.“¹⁰⁰ Наблюдава се забавяне на новите учебни програми по предмети, по които има голямо несъответствие между учебния план и учебната програма, както и по тези предмети, по които липсва съгласуваност между теорията и практиката. Закъснява се и с изпращането на някои учебни програми за техникумите по механизация на селското стопанство и за машинно-тракторните училища, а за производственото обучение в строителните техникуми не са изработвани програми и обучението вече втора година се води без такива. Оказва се, че снабдяването на професионалните училища с учебници, учебно-помощна литература и училищна документация за тази учебна година е дори по-лошо, отколкото по-рано. Липсват главно учебници по профилните дисциплини за механотехникумите, за сел-

скостопанските и строителните техникуми, за промишлените училища по облекло и др. Все още много професионални учебни заведения провеждат занятията си при крайно неблагоприятни условия, в стари сгради, където няма достатъчно материали за работа¹⁰¹.

Въпросът за снабдяването на училищата с инструменти и материали продължава да бъде централен въпрос, който стои за разрешаване пред съответните стопански министерства и ведомства, но най-вече пред МПК. Все още нерешен е и проблемът с недостига на висококвалифициран персонал за професионалните училища, но той изисква време, за да бъде преодолян¹⁰².

На 11 септември 1957 г. в София се провежда национално съвещание с директорите на всички професионални училища. Целта на съвещанието е да се изяснят поставените от постановлението задачи за по-нататъшното развитие на професионалното образование в страната. Присъстват зам.-министърът на просветата и културата Асен Киселинчев, представители на ЦК на БКП, на Министерския съвет, на ЦК на Профсъюза на работниците по просветата и печата, на ЦК на ДСНМ и др. Изслушан е доклад на зам.-началника на Управление „Общо и професионално образование“ Стойко Стойков на тема: „По-нататъшното развитие на професионалното образование в светлината на Постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет от 5 юли 1957 година“¹⁰³.

В този доклад началникът признава: „Въпреки очевидните и неоспорими постижения и успехи на професионалното образование у нас след великата деветосептемврийска победа, трябва за признаем открито, че подготовката на младите специалисти в професионалните училища изостава от бързото развитие на нашето народно стопанство. Най-чувствително е изоставането в практическата подготовка на средните технически кадри. Това се дължи на сериозни недостатъци в учебните планове, на слабости в организацията на учебния процес, на недостатъчната и несъответстваща на новата техника материално-техническа база, на слабости в ръководството на професионалното образование – липса на единно ръководство, на значителни недъзи при подбора на директорските и учителските кадри и на недостатъчните грижи за повишаване на тяхната педагогическа и специална подготовка, на недостатъци в планирането на приемите, липса на ясна перспектива в развитието на професионалното образование и т. н.“¹⁰⁴

По доклада се изказват общо 17 души. Всички от тях дават положителна оценка на постановлението като крачка напред в развитието на професионалното образование. Основната критика обаче, която те отправят към МПК, е, че министерството не предлага за широко обсъждане основните въпроси на професионалното образование, както това е направено по отношение на общото образование¹⁰⁵.

През лятото на 1958 г. същият зам.-началник на Управление „Общо и професионално образование“ Стойко Стойков дава отчет за извършеното при едногодишното прилагане на постановлението. Той отбелязва: „След продължително обсъждане се възприе учебните планове за техни-

кумите да се изградят на принципа: съотношението между часовете на предметите от общообразователния цикъл, специалния теоретичен и практиката да бъде 1:1:1, с превес на практиката. В такова съотношение бяха разработени новите учебни планове на техникумите, след като бе утвърдена новата номенклатура на специалностите за професионалните училища. Бяха изработени и утвърдени учебните планове на 13 вида техникуми и 4 вида промишлени училища, на които срокът на обучение съгласно Постановлението се увеличи с една година.¹⁰⁶ По-нататък началникът съобщава, че са разработени учебните програми по общообразователните и специалните предмети за началните два курса и са преработени и подобрени учебните планове и програми на минните, машинно-тракторните и др. промишлени училища, срокът на които не се променя. Разработен е и петгодишен план за обзавеждане на професионалните училища, както и учебно-производствен план за изработване на уреди, пособия от самите училища, които да послужат за самообзавеждане. Стабилизира се приемът в професионалните училища, което е предпоставка и за стабилизирането на учителския персонал. Създаден е методически кабинет за професионалните училища, а също и сектор за професионалното образование към Педагогическия институт при БАН. Разработени са методически сборници по практика – шлосерство и стругарство, за механотехникумите и се работи и по други такива. Във връзка с подобрението на преподаването по практика в механотехникумите и селскостопанските техникуми са проведени редица конференции с учителите, където са изнесени доклади и се обменя опит между отделните учители относно методите за провеждане на урока по практика. Инспекторите и методиците на МПК провеждат системен методически контрол над учителите-специалисти, като само за една учебна година са ревизирани над 600 учители в професионалните училища.¹⁰⁷

Задачите, които поставя постановлението от 5 юли 1957 г., намират своето продължение и подкрепа и в решенията на VII конгрес на БКП, проведен на 2–7 юни 1958 г. Решенията на конгреса за професионалното образование по същество повтарят тези, залегнали в постановлението – да се разшири професионалното образование, като се създаде широка мрежа от професионални училища с оглед по-голямата част от учащата се младеж да се насочва към тях, а не към общообразователните, да се открият професионални училища и отдели по нови специалности, от които има нужда народното стопанство.¹⁰⁸

Новото, което VII конгрес внася по отношение на професионалното образование, е, че на този вид образование вече се отдава необходимото значение и място от партийните органи, а съответно и от цялата общественост. Това се дължи до голяма степен на амбициозния народностопански план, начертан за третата петилетка (1957–1962).¹⁰⁹ БКП набелязва като основна задача през третата петилетка в областта на промишлеността да бъде по-нататъшното развитие на електрификацията, каменовъглената промишленост, цветната металургия, машиностроенето, производството на строителни материали, като се обърне осо-

бено внимание на развитието на черната металургия и химическата промишленост. Предвижда се още да бъде завършен металургичният комбинат „Ленин“ и да започне строителството на втори голям металургичен комбинат „Кремиковци“. В областта на селското стопанство трябва да се разшири и подобри комплексната механизация на селскостопанските работи, като се механизира животновъдството и обработката на интензивните култури. Като цяло в директивите на третата петилетка се придвижва обемът на промишлената продукция през 1962 г. да надмине с 60% равнището от 1957 г. Само обемът на производството на средствата за производство трябва да нарасне със 77%, а производството на предмети за потребление – с 50%. В целия този процес главно място ще заемат специалистите, голяма част от които са възпитаници на професионалните учебни заведения¹¹⁰.

Проведените в края на 1958 г. октомврийски и ноемврийски пленуми на ЦК на БКП поставят нови изисквания – петгодишният план да се изпълни в съкратени срокове за ускоряване развитието на народното стопанство и да се направи скок в икономическото развитие. За изпълнението на този грандиозен план участието на курсистите в производството започва да взема все по-масов характер. През декември с. г. съвместна заповед на министъра на просветата и културата и министъра на тежката промишленост разрешава на курсистите от последния курс на някои професионални училища да учат и работят в производството¹¹¹. По време на редовната учебна практика в учебните работилници останалите курсисти изработват продукция на базовите предприятия, с което се включват в изпълнението на производствените планове. Разгръща се широко движение сред училищата за обогатяване на материалната им база и за хигиенизирането на училищните сгради и дворове. За тази цел се изграждат доброволни ученически бригади, които работят и през летните ваканции. Това е един от начините за по-тясно свързване на обучението с производството, а също така и начин да се закрепят връзката на професионалните училища с базовите предприятия¹¹².

От своя страна, курсистите от селскостопанските техникуми, под непосредственото ръководство на учителите, поемат изцяло обработването на земята и отглеждането на различни видове култури по време на своята учебна практика в учебно-опитните полета. Те поемат също и обслужването и поддържането на животновъдните ферми. Дотогава тези работи са извършвани от щатни работници, а сега вече от курсистите. В извънучебно време курсистите са призовани масово да се включват в работата на ТКЗС и ДЗС¹¹³.

За снабдяването на училищата с машини, уреди, апарати, съоръжения, инструменти и др. е изработен и одобрен петгодишен перспективен план, който по срокове за изпълнение съпада с петгодишния народностопански план. Три четвърти от изпълнението на този план трябва да се осъществи от курсистите през време на учебната им практика за самообзавеждане и взаимно обзавеждане на училищата. Според производствените възможности на училищата този план обхваща от 30% до 40% от ця-

лата продукция, която те могат да произведат. Най-голям дял в изпълнението на тази задача се пада на техникумите по механотехника, промишлените училища по металообработване и техникумите и промишлените училища по дървообработване¹¹⁴.

В началото на 1959 г. се забелязват известни успехи в областта на професионалното образование. Увеличава се броят на младежите, завършващи висшите и средните специални учебни заведения, които навлизат в материалното производство. Само през периода 1952–1958 г. вкл. броят на специалистите с висше образование, заети в цялото народно стопанство, е увеличен от 45 580 на 79 750 души, от които само броят на инженерно-техническите кадри нараства от 6332 на 14 698 души. Броят на специалистите със средно образование се увеличава от 69 636 души през 1953 г. – на 125 400 души през 1958 г., от които само средните технически кадри от 22 047 на 36 500 души. Промислените, селскостопанските, сградостроителните и други училища подготвят само през 1957 г. и 1958 г. 25 000 души квалифицирани работници, които се включват на работа в различните отрасли на стопанството, съобразно своята специалност, придобита в училищата¹¹⁵.

Наред с успехите обаче не са малко и проблемите на професионалното образование. На преден план излиза въпросът за техническия прогрес и подготовката на инженерно-технически кадри. Високите темпове на производството и значителното увеличение на производствените планове за 1959–1965 г. налагат освен внедряването на нова, по-съвършена техника при машините да застанат подготвени квалифицирани работници и специалисти. Въвеждането и използването на нови технологии усилват нуждата от квалифицирано техническо ръководство, а това зависи от подготовката на заетите в производството инженери, техници и майстори¹¹⁶. Управляващите констатираха, че у нас машиностроителните и металообработващите заводи все още не са се наложили със своята продукция както пред външните, така и пред вътрешните потребители. Причините за това те виждат във все още слабата организация на работата; недобрата използваемост на производствените машини и съоръжения; недостатъчния брой и подготовка на специалистите; незадоволителното използване на наличната техника, както и слабото познаване от страна на техническите кадри на проблемите, свързани с автоматизацията на производствените процеси. Основният извод е, че не бива да се допуска в учебните заведения да се подготвят техници и квалифицирани работници по един начин, а след като бъдат настанени в производството, отново да се подлагат на подготовка. Затова обучението в техникумите и промишлените училища трябва да бъде на нивото на техниката в производството¹¹⁷. Това е новото предизвикателство към професионалните учебни заведения.

През пролетта на 1959 г. МПК все по-усилено говори за действително изграждане на училището върху принципа за свързване на обучението и възпитанието на младежите с производителния труд и за възпитаване на всестранно развити хора. Издават се нареждания „завършилите средно специално образование да се назначават на изпълни-

телска работа в производството и да се издигат на ръководна работа в зависимост от показаните делови и организаторски качества¹¹⁸. Това на практика означава, че трябва да се сложи край на разбирането, че техникумите готвят ръководни кадри и че направо след завършването им на младите техници трябва да бъде възлагана отговорна ръководна работа. Училището, с колкото и добра материална база да разполага, не може в 4–5-годишен курс на обучение да създаде у учащите се всички необходими качества за ръководни кадри¹¹⁹.

Приетият на 3 юли 1959 г. Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшното развитие на народното образование в НРБ внася сериозно преустройство в българското образование¹²⁰. Законът пряко рефлектира върху професионалното образование. На първо място, изясняват се задачите на средните професионални училища – техникумите. Докато средното политехническо училище дава на завършилите го средно образование и производствена специалност, то техникумите дават средно образование, производствена квалификация и специалност до нивото на среден техник. На практика техникумите подготвят специалисти за нуждите на промишлеността, селското стопанство, строителството, търговията, здравеопазването и други области на живота¹²¹. Важен момент в развитието на средните професионални училища е повишаването на общообразователната подготовка, която те дават на учащите се. Законът преустройва професионалното образование и го задължава да се изгради на политехническа основа със засилване на общообразователната подготовка. Много важно нововъведение на закона е това, че завършилите техникум имат право да продължат образованието си във всички висши учебни заведения. В средните професионални училища, според закона, ще се приемат ученици, завършили основно или средно образование. Понеже средното професионално училище дава освен средно образование и практическа квалификация и специалност до нивото на среден техник, неговият курс става с 4–5 години над основното или с 1–3 години над средното образование. Предвижда се кадрите, които готвят тези училища, да играят все по-важна роля в развитието на промишлеността и селското стопанство със засилването на комплексната механизация и подготовката за автоматизация в производството¹²².

Законът предвижда още освен техникумите да съществува и мрежа от професионално-технически училища, които да подготвят квалифицирани работници за стопанството. Те могат да бъдат самостоятелни или към предприятия, заводи, ТКЗС или като отдели към техникумите. Постъпването в тези училища става след завършване на основното образование, а курсът на обучението в тях трае от 1 до 3 години според производствената специалност. Те не дават средно образование, а само основна общообразователна подготовка и отделят главно внимание на практиката. За да се даде възможност на завършилите тези професионално-технически училища да продължат своето образование по редовен или заочен път, законът предвижда да им се признава изучавания материал¹²³.

Както вече бе споменато, българският Закон за по-тясна връзка на училището с живота от юли 1959 г. е много близък до съветския Закон

за укрепване на връзката на училището с живота, приет през декември 1958 г. Съветският закон поставя на преден план проблема с преминаването на професионалните училища от пълна държавна самоиздръжка към частична или към пълна издръжка. Член 15. от съветския закон гласи: „За постепенното преминаване на професионално-техническите училища на частична самоиздръжка Съветът на министрите на Съюза на ССР и Съветите на министрите на съюзните републики да разработят и последователно осъществяват мероприятия за разширяване и повишаване доходността на производствената дейност на учебните заведения. Във връзка с растежа на материалното осигуряване на трудещите се за повишаване заинтересоваността на учащите се за по-добро овладяване на изучаваната професия, целесъобразно е да се изменят съществуващите условия на материалното осигуряване на учащите се, като се въведе заплащане на ученическия труд, вместо безплатно облекло и храна.“¹²⁴ В българския Закон за по-тясна връзка на училището с живота такъв изричен текст за преминаване на професионалните училища към частична или пълна самоиздръжка липсва, но въпросът все по-често се поставя от ръководството на МПК. От своя страна, Министерският съвет отпуска специални кредити за училищно строителство и обзавеждане, когато то се извършва от самите курсисти. У нас професионалните училища остават на държавна издръжка, но това, което се постига в някои от тях, са значителни икономии на основни и спомагателни материали, извършването на строителни дейности, както и широкото прилагане на принципа на самообзавеждането и взаимнообзавеждането с машини и оборудване. Тези икономии водят до намаляване на държавната издръжка за определени професионални училища, като по този начин те „дават приноса си в борбата за ускорено икономическо развитие“ и „предсрочно изпълнение на стопанските задачи на третата петилетка“¹²⁵.

Професионалното образование, особено след премахване на неговата административна разпокъсаност, определено бележи добри резултати и усилията, които управляващите и просветното министерство полагат в тази насока, не остават напразни. Основните проблеми обаче, с които то се сблъсква, са недостигът на съвременна, високоразвита техника и на подготвени специалисти, които да работят с нея, както и недостатъчната материална база, върху която да се развива модерно и ефективно професионално обучение.

* * *

Идейно-политическо възпитание. Присъствието на идеологията в образованието е твърде силно и в периода 1957–1959 г. За осъществяване на идеологическото възпитание се разчита основно на Детската пионерска организация (ДПО) „Септемврийче“, на ДСНМ, както и на учителите във всекидневната им работа. Идейно-политическото възпитание на учащите се продължава в същия дух, както и в предходните години – възпитание в „принципите на комунистическия морал“, в „дух на колективизъм и другар-

ство“, „патриотизъм и пролетарски интернационализъм“, атеизъм, „уважение към социалистическата собственост“, „любов“ към управляващата БКП, към Съветския съюз и другите държави от социалистическия лагер и „омраза към империалистите и враговете на мира“. Продължава и практиката на ангажиране на учениците с общественополезен труд в извънучебно време, с различни селскостопански акции, културно-масови мероприятия и чествания. Поставени са обаче и някои нови акценти, предимно върху трудовото възпитание – като част от комунистическото възпитание, върху патриотизма, разглеждан като част от интернационализма, и върху идеята за „всестранно развитата личност“.

В началото на 1957 г. в цялата страна се провеждат окръжни съвещания с участието на представители на просветното министерство и на ДСНМ, което е във връзка и с VIII пленум на ЦК на Младежкия съюз. Дебатите и разискванията на тези съвещания са насочени главно в няколко насоки. Отново е поставен въпросът за самодейния характер на ДСНМ, а също и на ДПО „Септемврийче“ и помощта, която директориите и учителите трябва да им оказват. Констатира се, че, имайки предвид самодейния характер на съюза, преподавателите се отдръпват настрана, не се извършва добро взаимодействие между тях и ръководителите на ДСНМ и в крайна сметка това води до понижаване на нивото на комунистическото възпитание в училищата¹²⁶.

Политическото възпитание на учениците и политическата работа с тях са оценени на тези съвещания като слаби както по линия на ДСНМ, така и по линия на училището. Изнесени са факти за „вражески прояви“ на учениците и липса на реакция от страна на ДСНМ и училищното ръководство¹²⁷. Също така се отбелязва, че учениците не са запознати своевременно с важни политически събития, например войната в Египет или събитията в Унгария от 1956 г., и не им се изясняват достатъчно политическите причини, свързани с тях. В ученическите лектории не се изнасят подходящи научни и политически доклади. В тази насока слаба оценка е дадена и на часа по политическа информация в училищата, който „се провежда на ниско ниво, формално, без необходимата политическа заостреност“¹²⁸. Като неправилен е преценен и подборът на активите на ДСНМ на много места, като са подбирани ученици с висок успех, но без да се държи сметка за тяхната политическа и организационна подготовка и социалния им произход¹²⁹. Това е една от последиците на настъпилото леко разведряване в политическия климат след 1956 г., тъй като подобен подбор в периода 1948–1953 г. би бил почти невъзможен.

Информацията на просветното министерство за състоянието на комунистическото възпитание в селскостопанските техникуми през учебната 1956/57 г. потвърждава казаното на окръжните съвещания. В нея се подчертава, че „комунистически възпитаващо е такова обучение, при което учителят като преподава даден учебен материал, изяснява същия от научно гледище, прави изводи за практическото приложение на знанията в социалистическото общество“¹³⁰. От направените проверки обаче се оказва, че преподавателите недостатъчно умело и не при всички случаи

използват учебното съдържание за внедряване у курсистите на „качествата на новия социалистически човек“. От друга страна, сред самите курсисти неведнъж са регистрирани прояви на „неуважение към социалистическата собственост, напиване, пушене и др.“¹³¹

След постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет от юли 1957 г. за по-нататъшното развитие на образованието акцентът в идеологическата подготовка в училище е поставен върху трудовото възпитание. През ноември 1957 г. акад. Т. Павлов публикува на страниците на сп. „Народна просвета“ специална статия, която разяснява теоретическите аспекти на този проблем¹³². В нея той казва: „При това не трябва никога да се забравя, че трудът в социалистическото и комунистическото училище не е и не трябва да бъде само отделен учебен предмет наред с другите учебни предмети. Той е и трябва да бъде също и отделен предмет, особено в последните класове на гимназията, под формата например на изучаване основите на индустриалното и земеделското производство. Трудът обаче е същевременно и основен педагогически принцип – общовъзпитателен, дидактически, методически и организационен принцип – и в качеството си именно на такъв, като определя обществения характер и задачи на социалистическото и комунистическото трудово училище, той необходимо пронизва и трябва да пронизва цялата възпитателна система, цялата учебна работа в социалистическото и комунистическо училище.“¹³³ Опирайки се на класиците на марксизма-ленинизма и анализирайки същността на труда и политехнизма и тяхната роля, академикът заключава: „Възпитанието също може и трябва да бъде свързано с труда, да бъде пронизано от общия трудово-политехнически принцип.“¹³⁴

Промените на идеологическата и просветната сфера в Съветския съюз непосредствено рефлектират и преминават и в България. Българските педагози и просветни дейатели се опират на теоретическите разработки и на практическия опит на своите съветски колеги. Един от основните документи, върху който те градят своите постановки относно трудовото и политехническото образование, е записката на Н. С. Хрущов от 21 септември 1958 г., която разглежда тези въпроси. В нея съветският лидер заявява: „Очевидно следва, обучавайки и възпитавайки децата в училищата, още от първи клас психологически да ги подготвяме, че трябва за в бъдеще да вземат участие в общественнополезна дейност, в труда, в създаването на ценности, необходими за развитието на социалистическата държава... Най-главното в тази работа е да се издигне лозунгът и този лозунг да бъде свещен за всички деца, постъпващи в училище, че всички деца трябва да се готвят за общественнополезен труд, за участие в строителството на комунистическото общество.“¹³⁵

Хрущов смята, че в общественнополезен труд в предприятията, в колхозите и т. н. би следвало да се включат всички учаци се, без изключение, след като завършат VII–VIII клас. Всички завършили училище трябва да отидат в производството и никой не бива да има възможност да го заобиколи. В това той вижда, на първо място, демократизъм – всички граждани ще бъдат поставени при равни условия, независимо от родителите им и со-

циалното им положение, и второ – това ще бъде „една прекрасна школа за възпитаване на цялата младеж в духа на героичните традиции на работническата класа и на колхозното селячество“¹³⁶.

В заключение на тази записка съветският лидер дава своите насоки за промените в образователната система, осъществени в Съветския съюз с новия просветен закон от декември 1958 г. и последвани от същите промени в България с просветния закон от 1959 г.: „Цялата система на нашето средно и висше образование трябва да бъде построена така, че да осигури добра подготовка на кадри – инженерно-технически, селскостопански, медицински, научни, педагогически, кадри от работници и труженици в селското стопанство – на всички кадри, необходими на нашата държава. Трябва да се организира работата така, че подготовката на всички наши кадри да бъде по-висока и по-квалифицирана, отколкото досега... В 8-годишното училище, в първия етап на средното образование, главното внимание трябва да бъде отделено за изучаване основите на науките, за политехническа подготовка и трудово възпитание, за възпитаване на комунистическа нравственост, за физическа подготовка на децата и за развиване у тях на добър художествен вкус. При това не бива да се допуска претоварване на учениците, което се отразява вредно върху здравето им.“¹³⁷

Във връзка с изпълнението на задачите, свързани с трудовото възпитание, МПК излиза с редица окръжни, с които призовава учителите и учащите се да се включат активно в производството и общественополезния труд.

В доклад за по-нататъшно подобряване на партийната работа в училищата и повишаване аванградната роля на учителите комунисти за изпълнение постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет от юли 1957 г., министърът на просветата и културата изтъква: „Друга страна на политехническото обучение е извънкласната дейност – технически и предметни кръжоци, кръжоци „Сръчни ръце“, производствени екскурзии и трудовото възпитание на всички ученици... Ние много добре знаем, че безпартийните се равняват по примера на комунистите и следва всеки партийен член да бъде образец, пример за подражание в своята учебна и възпитателна работа. Сега главното внимание на партийните организации и комунистите на ръководна работа трябва да бъде насочено към разширяване и подобряване организацията и преди всичко на съдържанието на извънкласната дейност.“¹³⁸

С окръжно, издадено на 20 март 1957 г., просветното министерство призовава всички учащи се да се включат в „Седмичата на гората“ и нарежда: „За реализирането на залесителния план тази година много се разчита на доброволния труд на младежите, които трябва да подготвят 90 000 декара площ за залесяване, да посадят 90 милиона горски фиданки. В изпълнението на тази задача ще участват и младежите-ученици. Да се окаже помощ на ДСНМ за включването на учениците в залесяването по време на пролетната ваканция.“¹³⁹ Окръжно на МПК от 29 октомври 1958 г. до отделите „Просвета и култура“ при народните съвети и до директорите на училищата гласи: „В изпълнение на постановлението на Министерския съвет от 20 октомври 1958 г. относно опазване на свинете и по-нататъшното разви-

тие на свиневъдството, нареждаме ви да организирате събиране на дъбов и буков желъд за храна на свинете. За тази цел да се използват дните, определени за общественополезен труд.“¹⁴⁰

В окръжно № 21 от 13 декември 1958 г. министърът на просветата и културата Ж. Живков нарежда: „Инициативата на ДКМС учениците да работят 30 дни в летните трудови бригади трябва да получи най-активна и безрезервна подкрепа от страна на директорите, профкомитетите и учителите, за да се постигнат най-големи възпитателни и икономически резултати. Учители и ученици задружно да изпълняват трудовите задачи. През лятото учителите да бъдат заедно с учениците в младежките бригади.“¹⁴¹

На 1 декември 1958 г. първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков изнася реч пред IX конгрес на ДКМС, озаглавена „Димитровския Комсомол и неговите задачи в борбата за комунизъм“. В тази реч партийният лидер подчертава всички основни насоки на идеологическата политика. По отношение на учащите се и тяхната роля в това строителство заявява: „Нужно е, както никога досега, да се заловят с полезен творчески труд в разните области на материалното производство всички годни за работа, да няма работоспособен човек в нашата родина, който да не се труди според силите и възможностите си, да не упражнява общественополезен труд, да се приложи спрямо всички принципът: „Който не работи, не трябва да яде“. Тогава ще дойде краят и на лентяйството на някои хайлази и мамини синчета у нас, ще престанат те да скучаят и да се разлагат, ще почувстват, че могат да бъдат полезни на обществото, а и сами да добият голяма полза, ако не друго, поне хлябът им ще стане по-сладък. Спрямо такива у нас трябва да се създаде атмосфера на обществена нетърпимост.“¹⁴²

В присъщия за него стил, наред с призивите за неуморен труд, лидерът на БКП добавя: „Младежта обича да работи и да учи, да пее и да танцува, да играе и да спортува. Комсомолът трябва не да ограничава, но да организира тези младежки прояви, да внася в тях комунистически дух и съдържание. Иначе Комсомолът ще загуби от своя младежки характер, няма да сплотява и увелича след себе си цялата младеж.“¹⁴³ Прозорливо Живков разбира, че забавленията са неизменна част от младежкия бит и в такъв случай по-добре е не да бъдат забранявани, а да бъдат организирани от Комсомола, т. е. да бъдат под негов контрол и наблюдение.

Следващият важен акцент в речта на Т. Живков е патриотичното възпитание на младежта. Той разглежда като два основни стожера на социалистическия патриотизъм „славното съвремие и героичната история на народа ни“. България е обявена за първата европейска страна след Съветския съюз, в която социалистическият обществен строй напълно е победил във всички области на живота и „бляскавите и успехи ще я поведат по пътя на комунизма“¹⁴⁴. Въпреки това лидерът на БКП признава, че у нас все още се срещат хора, които не виждат големите успехи на социализма, а „вратовете им са се извили да гледат на Запад“. За тези хора той казва, че „със своето тъпо подражателство са срам за нашето героично време“¹⁴⁵. „Тъпото“ подражателство и „извиването на врат“ към съветските достижения на на-

уката, техниката и културата обаче не само не са срам, но и са задължителни и „единствено правилни“ като възглед.

Т. Живков дава изчерпателно определение на понятието *патриот*, определение, което не е ново, но вече има по-широко съдържание, в което се преплитат едновременно идеите за неуморим труд, за борба за мир и в същото време войнственост към „империалистическите“ държави. „Да си патриот – казва той – това означава да любиш народа си и Отечеството си, както го любиха Ботев и Левски, Хаджи Димитър и Стефан Караджа, както го любеха Димитър Благоев, Георги Димитров и хилядите знайни и незнайни братя и другари, паднали пред олтара на неговата свобода и независимост, да бъдеш готов като тях в борбата с враговете сто пъти живота си да дадеш и кръвта си да пролееш, защото едничкия смисъл на нашия живот е в службата на народа.“¹⁴⁶

„Да си патриот – добавя Т. Живков, – това означава да отдаваш всеки ден и час своите духовни и физически сили, своите способности и таланти за възхода на Родината, за изграждането на социализма и комунизма, за подема и величието на народа, защото неуморимият, съзидателен и всеотдаен труд е главният лост за въздигане на материалната и духовната мощ на Отечеството.“¹⁴⁷

По-нататък Т. Живков разяснява, че да си патриот означава да обичаш и следваш Българската комунистическа партия, „мъдрия и верен кормчия на нашия народ към комунизма, да си готов под нейното знаме, за народа и Родината, през вода и огън да минеш, защото делото на Партията е дело народно, а делото на народа е дело на Партията“¹⁴⁸.

Накрая лидерът на БКП разяснява, че да си патриот означава да „укрепваш и пазиш като зеницата на очите си братската любов, дружба и сътрудничество на нашия народ и народите на Великия Съветски съюз, с народите от великото семейство на социализма“¹⁴⁹.

В това определение за патриотизъм прави впечатление, че липсва елементът за любов и преклонение към съветски и български партийни лидери, нещо, което задължително присъства като неотменен компонент на понятието *патриотизъм* в периода от 1948 до 1956 г. Предаността и обичта към социалистическите държави и най-вече към Съветския съюз обаче е непроменима и така ще остане, макар и до голяма степен само като лозунг, до края на социалистическия период в България.

В своите доклади до ЦК на БКП за състоянието на идеологическото възпитание в училищата Министерството на просветата и културата признава, че работата по патриотичното възпитание се изразява повече в проучване на героичното минало, а малко се работи за създаване на любов към СССР, към страните с народна демокрация, борбата за мира, развиването на националното чувство и т. н.

Борбата за мир е един от задължителните лозунги на социалистическата идеология и неизменно присъства в обучението под различни форми. Всички учащи се трябва да бъдат включени в тази борба, като им бъдат разяснявани политическите проблеми в света. Просветното министерство издава редица окръжни, в които нарежда по различни поводи да се про-

веждат разнообразни мероприятия в тази връзка. Такъв повод е Четвъртата международна конференция, проведена в Токио през есента на 1958 г., която обсъжда въпроса за забрана на атомните и водородните оръжия, както и за прекратяване на опитите с тях. По този повод в окръжно от октомври с. г. министърът на просветата и културата нарежда на директорите на училищата: „От 15 октомври до 15 ноември т. г. във всички учебни заведения да бъдат организирани в учебно време кратки беседи за мира, след което да се изнесат от учащите се художествени програми за мира и борбата срещу въоръжаването с атомни и водородни оръжия. Както в беседите, така и в художествените програми трябва да се чувстват бодрост и жезнерадост, дълбока увереност в силите на мира... Особено внимание да се обърне на украсата, особено на нагледните материали... От първостепенно значение е с беседите и художествените програми да се изтъкнат постигнатите успехи в борбата за запазване на мира от силите на социализма, тъй като те превъзхождат силите на империализма.“¹⁵⁰

За пропаганда на идеите за „борба срещу империализма“ и за „световен мир“ широко се използва спортът. Различни спортни мероприятия, състезания, спартакиади, щафети и др. се организират в чест на мира. По повод подготовката и провеждането през 1957 г. на VI световен фестивал на младежта и студентите за мир и дружба МПК и ЦК на ДСНМ дават следните указания: „Участието на младежта, физкултурниците и спортистите в международната звездообразна щафета в чест на VI световен младежки фестивал е израз на тяхната готовност да се борят за укрепване на мира и дружбата между младежта от цялото земно кълбо срещу всякаква расова дискриминация и опити на враговете на мира да разединят младежта, срещу опитите им да я използват в една бъдеща, подготвяна от тях атомна война...“¹⁵¹

За установяване на дружба между младежи от различни държави, преди всичко от социалистическите, важна роля играят и международните пионерски лагери. Често почивките в тези лагери се организират на обменни начала и така се осигурява възможност и на българските младежи да пътуват по света. Министерството на просветата и културата на България организира ежегодно на Черноморското крайбрежие Международен лагер, в който прекарват своята лятна почивка около 400 деца от европейските страни и Близкия изток. Броят на страните, които ежегодно изпращат деца на летуване в този лагер, се увеличава. През втората половина на 50-те години там почиват деца от СССР, Китай, Англия, Франция, Полша, Чехословакия, Унгария, Албания, Германската демократична република, Германската федерална република, Италия, Швейцария, Белгия, Швеция, Норвегия, Дания, Египет, Сирия и Израел.¹⁵²

За проганада на „социалистическите ценности“ широко се използва празничната система и годишнините от определени събития. Поводите са най-разнообразни и се черпят не само от български, но и от външно-политически източници.

Неизменно всяка година във всички училища тържествено се отбелязват годишнините от Октомврийската революция в Русия. Така и през

1957 г. този ден се използва за възпитание на младежта в социалистически дух. В окръжно от 21 октомври Министерството на просветата и културата нарежда: „Във всички училища да се проведат тържествени събрания с доклади за значението на Великата октомврийска социалистическа революция, като се обърне внимание на значението на българо-съветската дружба за развитието на нашата страна по пътя на социализма и се подчертае ролята на Съветския съюз за запазване на мира и укрепване на международната работническа солидарност. Да се направи подходяща украса. Да се изнесат в лекторията доклади за постиженията на СССР в областта на икономиката, науката, техниката и пр. Да се уредят от училищните библиотеки изложби на съветската книга. Да се запознаят учениците на урежданите по места изложби, посветени на Великата октомврийска социалистическа революция; на съветски филми и пиеси и се организира тяхното обсъждане.“¹⁵³

През октомври 1958 г. окръжното на МПК по повод на същото честване е с почти идентично съдържание. В него отново се указва: „Във всички учебни заведения да се организират тържествени събрания с доклади за значението на Великата октомврийска социалистическа революция, като се изтъкне нейното международно значение и огромните постижения на съветските народи в областта на икономиката, културата, науката, техниката, учебното дело и пр. На събранията да се изнесат добре подготвени литературно-музикални програми... В училищата да се подредят нарочни кътове, където да се покажат нагледно в снимки, албуми и диаграми постиженията на Съветския съюз в социалистическото строителство... В училищните библиотеки да се уредят изложби на съветската научна и художествена литература...“¹⁵⁴

Подобни прояви се организират и във връзка с честванията на бележити български исторически личности, културни и обществени дейци, а също и на чужди такива, като например честването на 365 години от рождението на чешкия педагог Ян Коменски, отбелязано тържествено в България през април 1957 г.¹⁵⁵, и много други.

Съдържанието на окръжно № II СО-89 на Министерството на просветата и културата от 7 януари 1959 г. също не се различава особено от предходните, независимо че няма връзка с Октомврийската революция. То е издадено по повод на друго съветско достижение, комбинирано по странен начин с честванията на български възрожденски дейци, и гласи: „За възпитанието на нашата младеж в дух на патриотизъм и интернационализъм, необходимо е в училищата да бъдат проведени събрания по повод величествения успех на съветската наука с пускането на първата ракета в междупланетното пространство и по случай честванията на нашите най-големи революционни дейци и поети от епохата на Възраждането Христо Ботев и Любен Каравелов... Същевременно да се изтъкне предимството на социалистическия строй пред капиталистическия за благотворното развитие на науката в служба на мирното съществуване на човечеството. Да се посочи също, че ХХI конгрес на КПСС, на който съветските учени посветиха космическата ракета, ще

бъде ярък израз на гигантските успехи на съветската страна в мирното строителство на комунизма.¹⁵⁶

Не на последно място сред компонентите на комунистическото възпитание се нарежда физическото възпитание и произтичащият от него дневен режим на учениците. Той е изработен съвместно от просветното и здравното министерство и цели да създаде в живота на детето организираност и ред, които са нужни за всеки трудов човек. Чрез дневния режим се поставят системни изисквания към поведението на ученика, което се разглежда като важно условие за усвояване на полезни навици, каляване на волята и създаване на съзнателна дисциплина¹⁵⁷.

Съставянето на ученическия дневен режим се основава на три основни принципа – ритмично редуване на работа и почивка; съобразяване с възрастта на учениците; съобразяване с битовата и трудовата обстановка на учениците. Съставките на този режим са труд, активна почивка, храна и сън. За да се регламентират задълженията на ученика, те намират своето точно място в дневния режим.

За подготовка на уроците на учениците от началния курс се препоръчва да не се отделят повече от 1–2 часа дневно, на учениците от средния курс – 2–2,30 часа дневно, а на тези от горния курс – не повече от 3 часа дневно. В това време се включват 10 минути почивка след всеки половин час. В режима на учениците е предвидено и време за движение и игри на чист въздух. Учебният час е определен на 45 минути, а междучасията трябва да се спазват точно¹⁵⁸.

Относно храненето Министерството на народното здраве и Министерството на просветата и културата задължават всички училища, в които има възможност, да бъдат открити ученически столове и бюфети с топла храна, в които учениците да се хранят по четири пъти на ден на определени интервали от време¹⁵⁹.

Директорите на всички училища в страната са задължени да организират широка разяснителна работа сред родителите и учениците за важноста и значението на ученическия дневен режим. Също така те трябва да съобразят учебния процес с изискванията на режима и да изработят точно разписание на извънкласните мероприятия и времето, което те отнемат.

Задължения са поставени и пред училищните лекари и здравните органи по места, които извършват разяснителна работа по дневния режим на учениците и контролират и подпомагат неговото изпълнение.

* * *

Българското образование в периода 1957–1959 г., както и в предходните години, плътно следва съветския опит и система, но вече със силно прагматична насоченост. Механичното копиране на съветския модел, така характерно за годините на „чистия сталинизъм“, вече е съчетано с по-гъвкав подход. Българската просвета отново се променя по образа на съветската, заимствайки почти изцяло нейните просветни решения и закони, но този път целта е не просто да се угоди на Москва, а да се при-

ложат решения, адекватни на амбициозните стопански планове и нарастващите нужди на икономиката. Черпейки от изпробвания чрез огромните мащаби и ресурси на Съветския съюз практически опит, българските управляващи дейци, допускайки грешки, все пак успяват да си спестят големи сътресения при реформирането на образователната система у нас и поставянето ѝ на политехническа основа. Свързването на обучението с производствения труд, с практиката и с реалния живот дава своите резултати. В България се подготвят квалифицирани кадри и може би най-големият принос на съветската, а и на българската система в този период е това, че успява да намери известен баланс между професионалната и общообразователната подготовка, в смисъл едната да не се получава за сметка на другата.

Що се отнася до идеологизацията на целия учебен процес, то тя е неизменна част от налагането на модела на държавния социализъм у нас. Негативите от възприемането на марксистко-ленинската идеология за единствено вярна са неизбежни. Въпреки това, всички партийни и държавни документи от периода свидетелстват, че именно идейно-възпитателната сфера и осъществяването на комунистическото възпитание са най-слабите звена в училище. Това показва, че механизмите за тяхното осъществяване не са много ефективни и съответно пораженията в съзнанието на младите хора не са толкова тежки. Едновременно с това в съветската концепция за „социалистическия човек“ съществува схващането, че той непременно трябва да е грамотен и добре образован, което означава, че за образованието трябва да се полагат специални грижи. Така, макар и в плен на идеологии, българското образование, уповавайки се на своята вековна традиция и на усилията, които полага в новите условия, продължава да се развива с бързи темпове.

БЕЛЕЖКИ

¹ Работническо дело, № 187, 1957.

² Пак там, № 115, 1959.

³ Известия на Президиума на Народното събрание, 54, 1959.

⁴ Летопис на просветното министерство 1879–1995. С., 1995, 65–70.

⁵ Пак там.

⁶ Пак там.

⁷ Известия на Народното събрание...

⁸ ЦДА, ф. 468, оп. 1, а. е. 9, л. 13.

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там, л. 14.

¹² Пак там.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Василев, Т. За използването на съветския опит в нашето учебно дело. – Народна просвета, 1957, № 9, 69–73.

¹⁷ Войводова, Л. Да отречем ли единните училища. – Пак там, 1957, № 3, с. 71.

¹⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 16, а. е. 114, л. 2.

¹⁹ Работническо дело, № 187, 1957.

- ²⁰ Пак там.
- ²¹ Пак там.
- ²² Пак там.
- ²³ ЦДА, ф. 468, оп. 1, а. е. 45, л. 229.
- ²⁴ Пак там, л. 3–237.
- ²⁵ Пак там, оп. 2, а. е. 27, л. 32–33.
- ²⁶ Пак там.
- ²⁷ Янев, Я. Развитие на демократизма на образованието в нашето законодателство. – ГСУ. ЮФ, 56, 1965, № 2, 155–205.
- ²⁸ БКП в резолюции и решения на конгресите, на пленумите и на Политбюро на ЦК на БКП. Т. 5. – 1956–1962. С., 1965, 235–236.
- ²⁹ Извадка от отчетния доклад на VII конгрес на ЦК на БКП, изнесен от първия секретар на ЦК на БКП Годор Живков. – Народна просвета, 1958, № 6, 1–5.
- ³⁰ Пак там, 3–4.
- ³¹ Живков, Ж. За работата и решенията на VII конгрес на БКП и произтичащите от тях задачи на работниците в областта на просветата и културата. – Пак там, 1958, № 8, 1–17.
- ³² Пак там, с. 10.
- ³³ Пак там, с. 11.
- ³⁴ Пак там, с. 12.
- ³⁵ Пак там.
- ³⁶ ЦДА, ф. 468, оп. 1, а. е. 16, л. 93–103.
- ³⁷ Живков, Ж. Цит. съч., с. 12.
- ³⁸ Пак там, с. 13.
- ³⁹ Хрушчов, Н. За укрепване на връзката на училището с живота и за по-нататъшното развитие на системата на народното образование в страната. – Народна просвета, 1958, № 10, 1–11.
- ⁴⁰ Пак там, с. 2.
- ⁴¹ Пак там, с. 5.
- ⁴² Закон за укрепване връзката на училището с живота и за по-нататъшното развиване системата на народното образование в СССР. – Пак там, 1959, № 2, 10–21.
- ⁴³ Пак там, 13–14.
- ⁴⁴ Пак там, с. 14.
- ⁴⁵ Основни положения за преустройство на образователната система, за по-тесно свързване на обучението и възпитанието на младежта с производения труд. – Пак там, 1959, № 5, 1–17.
- ⁴⁶ Пак там.
- ⁴⁷ Пак там.
- ⁴⁸ Пак там.
- ⁴⁹ Живков, Ж. За по-тесна връзка на училището с живота и за по-нататъшното развитие на народното образование в НРБ – реч, произнесена на 3 юли 1959 г. пред Третата извънредна сесия на Народното събрание. – Професионално образование, 1959, № 7, 1–9.
- ⁵⁰ ЦДА, ф. 468, оп. 2, а. е. 27, л. 17–31.
- ⁵¹ Пак там, л. 19.
- ⁵² Пак там, л. 21.
- ⁵³ Пак там, л. 27.
- ⁵⁴ Пак там.
- ⁵⁵ Пак там, л. 30.
- ⁵⁶ Известия на Президиума на Народното събрание...
- ⁵⁷ Пак там.
- ⁵⁸ Пак там.
- ⁵⁹ Пак там.
- ⁶⁰ Пак там.
- ⁶¹ Пак там.
- ⁶² ЦДА, ф. 468, оп. 3, а. е. 45, л. 1–36.
- ⁶³ Янев, С. Новият учебен план за средното политехническо училище. – Народна просвета, 1959, № 11, 1–10.

- ⁶⁴ ЦДА, ф. 468, оп. 3, а. е. 47, л. 29–33.
- ⁶⁵ Пак там.
- ⁶⁶ Пак там, л. 31.
- ⁶⁷ Янев, С. Новият учебен план..., с. 3.
- ⁶⁸ Пак там, с. 4.
- ⁶⁹ Пак там, с. 5.
- ⁷⁰ Пак там, с. 7.
- ⁷¹ Пак там.
- ⁷² Пак там.
- ⁷³ Пак там, с. 8.
- ⁷⁴ Пак там.
- ⁷⁵ Пак там.
- ⁷⁶ Пак там.
- ⁷⁷ Пак там, с. 9.
- ⁷⁸ Пак там, с. 10.
- ⁷⁹ Да издигнем на по-високо ниво задочното обучение в професионалните учебни заведения. – Професионално образование, 1957, № 3, 1–4.
- ⁸⁰ ЦДА, ф. 468, оп. 1, а. е. 125, л. 3.
- ⁸¹ Пак там, л. 23.
- ⁸² По някои основни въпроси на професионалното образование. – Професионално образование, 1957, № 5, 1–2.
- ⁸³ За единна общообразователна подготовка в техникумите. – Пак там, 1957, № 4, 1–4.
- ⁸⁴ Пак там, с. 3.
- ⁸⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 16, а. е. 88, л. 47–55.
- ⁸⁶ Работническо дело, № 187, 1957.
- ⁸⁷ Пак там.
- ⁸⁸ ЦДА, ф. 468, оп. 1, а. е. 124, л. 19.
- ⁸⁹ Пак там, л. 21.
- ⁹⁰ Пак там, л. 22.
- ⁹¹ Пак там.
- ⁹² Пак там.
- ⁹³ Пак там, л. 23.
- ⁹⁴ Пак там.
- ⁹⁵ Пак там.
- ⁹⁶ Стойков, С. Развитието на професионалното образование в светлината на Постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет от 5 юли 1957 г. – Професионално образование, 1957, № 7, 4–8.
- ⁹⁷ Пак там, с. 4.
- ⁹⁸ Пак там, с. 5.
- ⁹⁹ Пак там, с. 6.
- ¹⁰⁰ По изпълнение на Постановлението за по-нататъшно развитие на народното образование. – Пак там, 1957, № 10, 1–3.
- ¹⁰¹ Пак там, с. 2.
- ¹⁰² Пак там, с. 3.
- ¹⁰³ Стойков, С. Нови насоки на професионалното образование. – Пак там, 1958, № 6, 4–5.
- ¹⁰⁴ Пак там.
- ¹⁰⁵ Пак там.
- ¹⁰⁶ Пак там.
- ¹⁰⁷ Пак там.
- ¹⁰⁸ БКП в резолюции и решения..., с. 236.
- ¹⁰⁹ Седмият конгрес на Българската комунистическа партия. – Професионално образование, 1958, № 4, 1–3.
- ¹¹⁰ Пак там.
- ¹¹¹ Участие на професионалните училища за изпълнение на Петилетката в съкратени срокове. – Пак там, 1959, № 1, 1–2.

- 112 Пак там.
- 113 Пак там.
- 114 Пак там, с. 2.
- 115 Значение на кадрите за техническия прогрес. – Пак там, 1959, № 2, 1–3.
- 116 Пак там, с. 2.
- 117 Пак там, с. 3.
- 118 Професионалното образование и предстоящото преустройство на образователната система у нас. – Пак там, 1959, № 4, 1–3.
- 119 Пак там.
- 120 Известия на Президиума на Народното събрание...
- 121 Пак там.
- 122 Пак там.
- 123 Пак там.
- 124 Преминаване на някои професионални училища от пълна държавна издръжка към частична или към пълна самоиздръжка. – Професионално образование, 1959, № 9, 1–4.
- 125 Пак там.
- 126 ЦДА, ф. 468, оп. 1, а. е. 116, л. 40–42.
- 127 Пак там, л. 41.
- 128 Пак там.
- 129 Пак там.
- 130 Пак там, а. е. 115, л. 70.
- 131 Пак там.
- 132 *Павлов, Т.* За по-нататъшното развитие на образованието в България по пътя на постепенната му политехнизация. – Народна просвета, 1957, № 11, 1–21.
- 133 Пак там, с. 14.
- 134 Пак там.
- 135 ЦДА, ф. 468, оп. 3, а. е. 26, л. 111.
- 136 Пак там.
- 137 Пак там.
- 138 Пак там, оп. 2, а. е. 27, л. 54.
- 139 Пак там, оп. 1, а. е. 17, л. 87.
- 140 Пак там, оп. 2, а. е. 33, л. 152.
- 141 Пак там, л. 169–175.
- 142 *Живков, Т.* Димитровският Комсомол и неговите задачи в борбата за комунизъм. Реч на IX конгрес на ДКМС, произнесена на 1 декември 1958 г. – Народна просвета, 1959, № 1, 1–27.
- 143 Пак там, с. 26.
- 144 Пак там.
- 145 Пак там.
- 146 Пак там, с. 13.
- 147 Пак там.
- 148 Пак там, с. 14.
- 149 Пак там.
- 150 ЦДА, ф. 468, оп. 2, а. е. 33, л. 143–144.
- 151 Пак там, а. е. 17, л. 110.
- 152 Пак там, а. е. 66, л. 15.
- 153 Пак там, а. е. 18, л. 77.
- 154 Пак там, а. е. 37, л. 99.
- 155 Пак там, оп. 1, а. е. 17, л. 5.
- 156 Пак там, оп. 3, а. е. 27, л. 17а.
- 157 Пак там, оп. 1, а. е. 17, л. 11.
- 158 Пак там.
- 159 Пак там.